

Başlık/ Title: Gılgamış Destanında ve Mistisizmde İçsel Yolculuk / Spirtual Quest in Gilgamish and Mysticism

Yazar/ Author

Mehmet Kasım ÖZGEN

ORCID ID

0000-0002-3559-0333

Bu makaleye atıf için: Mehmet Kasım Özgen, Gılgamış Destanında ve Mistisizmde İçsel Yolculuk, *KARE*, no. 9 (2020): 1-33.

To cite this article: Mehmet Kasım Özgen, Gılgamış Destanında ve Mistisizmde İçsel Yolculuk, *KARE*, no. 9 (2020): 1-33.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 23.05.2020

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 30.06.2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2020

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Mehmet Kasım ÖZGEN*

Gilgamiş Destanında ve Mistisizmde İçsel Yolculuk

Özet: Bu çalışma Sümer kenti Uruk'un cesur kralı Gilgamiş'in Destanını ele almaktadır. Destan içerisinde geçen Yol-Yolculuk kavramlarını Mistik geleneklerde var olan manevi/yeniden doğuş anlayışı çerçevesinde incelemektedir. Aynı zamanda bu kavramların Sümer din anlayışını ve daha sonraki mistik gelenekleri de nasıl etkilediğini dikkate sunmaktadır. İçsel yolculuk esnasında yaşanan içsel tecrübelerin, duyulan seslerin, ozanlar, rahipler ve ileri gelenler tarafından sesin gücüyle halka sunuşlarındaki ritüellerin toplum yapısını nasıl şekillendirdiğine dikkat çekilmektedir. Destanlar, mitler ve metinler insan ve toplumu yetkinleştiriyor. Bu tespitler destanın metnini yapısal ve yorumsal bir yöntemle analiz edilerek yapılmaktadır. Aynı zamanda bu çalışma destanda bulunan sembollerini, simgeleri farklı kültürlerde yazılmış mitler, metinler ve mistik yolculuklar ile karşılaştırmaktadır. Bu sayede insanlığın içsel yolculuğuna dair farklı mekân ve zamanda kaleme alınan eserlerin benzerliklerini, ortak noktalarını ve amaç aynı olsa da araçlardaki farklılıklarını ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gilgamiş Destanı, Simgecilik, Ab-ı Hayat, Sesin Gücü, Yol ve Yolcu

Spiritual Quest in Gilgamesh and Mysticism

Abstract: This paper deals with the legend of the brave king of Uruk, the Sumerian city. The epic of Gilgamesh explores the concept of quest in a similar way embodied by mystic philosophy of rebirth. Such concepts present in Sumerian myth influenced the posterior Middle Eastern beliefs. Considering this, this study emphasizes the role and significance of the rituals voiced out by the scopes, bards and priests as well as metaphysical experiences and discoveries. Legends, myths and stories have creative effect on society. This paper analyzes such aspects of mythology from a structuralist point of view. The symbols and signs included in the Gilgamesh are compared to myths, quest and mystic experience of different cultures. As such, similarities between different texts of different periods and cultures from different time and spaces comes into the view of the contemporary readers despite the diversity of the means.

Keywords: Gilgamesh epic, Semiotics, The Nectar, Power of Voice, Quest

Giriş

Gilgamiş destanı insanlık tarihinde ilk kez bir kahramanın “ab-ı hayat/ölümsüzlük” arayışına çıktığı içsel veya manevi/yeniden doğuş yolculuğunu anlatan kadim bir metindir. Mistik gelenekler de yeniden doğuş arayışlarıyla ilgili yolculuklarla doludur. Hemen hemen bütün mistik, tasavvufi, metafizik ve bir kısım da felsefi düşünce sistemleri “ab-ı hayat” veya ölüm felsefesiyle yakından ilgilenmiştir. Gilgamiş Sümer kenti olan Uruk'un cesur bir kralıdır. Onun destanındaki yolculuk içsel yolculuk açısından ilgi çekicidir.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, E-mail: mkozen@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3559-0333.

Bunun yanı sıra Hindistan'ın kutsal metni Rigveda'yı incelediğimizde, onun gizemli pek çok aritmetik ve geometrik ayrıntılarla dolu olduğunu görmekteyiz. Aynı şekilde metinlerde sayıların, sesin, sözün, ozanların, şarkıların, simgelerin ve sembolik dilin gücünü anlatan dikkat çekici ifadeler bulunmaktadır. Rigveda'da yer alan ilahiler Güneş, Ay, Evrenin yaratılışı ve Tanrıların doğuşunu anlatır. Evren, yenmesi mümkün ama yok edilmesi imknsız kötü glere karşı Tanrıların kazandığı bir zafer olarak ortaya çıkar. Yapılan savaşlar ve yolculuklar tek tek anlatılır ki bu savaşlar büyük çoğunlukla insanın kendi ruhsal serüvenini sembolik bir dille anlatan içsel savaşlar ve yolculuklardır. Rigveda metinlerinde ozanların, hecelerin ve seslerin, kozmik atın kaburgalarının, kurban ateşine atılan odunların, nehirler, kabileler ve kutsal kadehlerin, dağların, kutsal şekil ve taşların hepsinin sayıları teker teker verilir. Ozanlar karşılaştıkları her şeyin sayısını, ritmini, özeliklerini doğru vermeye, mekndaki ve insandaki yerini ise belirtmeye zen gösterirler.¹ Bunu neden önemsediklerini anlamak, onların varlık kavrayışlarını tespit etmek açısından önemlidir.

Gılgamış destanı sadece edebi bir anlatımdan ibaret değildir. Aynı zamanda, Smerlinin dünyayı algılama biçiminin anlaşılmasına, insanın kendini değiştirme isteğinin seyrinin kavranmasına yardımcı olan evrensel bir metindir. Sümer'de gök, yer, insan, yaşam, şehir, savaş, tanrılar, tarım, g, yazı, sayı, nefes, ses/ton, şarkı, dua, dağ, yeraltı ve yer üstü, gök ve yer, ab-ı hayat, mutluluk, sonsuzluk, ölümsüzlük simgeleri önemlidir. O kültüre ait bu simgeleri bilmek, gizemlerini zmek, bu gizemler peşinde merakla iz sürmek gerekmektedir. nkn bu kültürde ve daha sonra mistik geleneklerde söz konusu simgeler yaşamın merkezi olmuştur. Aynı zamanda bu sembol ve simgeler elde edilinceye kadar uğrunda savaşılması gereken değerler olarak kabul grmştir.² Mitler, dönemin mistik, felsefi ve düşünsel ipuçlarını kendi ilerinde her zaman saklamaktadır. Arkaik toplumlarda mit ve ritüelin didaktik özelliği sayesinde bu kavramlar gerçek ve ilah olarak kabul grmştir. Ayrıca mitlerdeki isimlerin, seslerin, insanları kutsal ve insanları tanrısal varlıklara doğru değiştirip yükselttiğine inanılmaktaydı. Mitler okunduğunda işitilen müzikal "seslerin" ilahi gücüne inanıldığı için, destanlar ve mitler topluma açık bir ritüel şeklinde gerçekleştirilirdi. İnanç, işbirliği ve dayanışmayı ortaya çıkardığı için dolayısıyla toplumu ve tarımı ortaya çıkarıp şekillendirmekteydi. nkn inanç-din ve güven insanları bir

---

¹ Ernest G. McClain, *Değişmezlik Miti*, (ev. Damla Saydam izme), Bal Yayıncılık, İstanbül, 2014, s. 23.

² Mırcea Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, (ev. M.A. Kılıçbay), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, s.48-67.

şekilde organize etme gücüne sahip olduğundan sembol ve simgeleri saygınlık görüyordu. Din ve toplum hemen hemen eş kavramlar olarak algılanırdı. Arkaik toplumlarda olduğu gibi bu toplumlarda da ses güç demektir. Bu nedenle toplum içinde gezen ozanlar, tapınakta ilahi söyleyen, kurban kesip dua eden rahip ve rahibeler, nefeslerini kullananlar, şifacılar, sayı sayanlar, müzikle uğraşanlar yani sesin bu ilahi sırrını bilen ve sesin gücünü iyi kullananlar toplumda oldukça saygı görmekteydiler.

Otto, Gılgamış'ın bir kartal tarafından korunmuş gizemli bir kral olduğunu ifade etmektedir.³ Bunu bilmiyoruz ancak bu makalede Gılgamış'ın yaptığı içsel yolculuğun kültür için ne anlama geldiğini tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca metinde kullanılan kahramanlık dili, varlık dili, mutluluk dili ve arayış dili gibi çeşitli sembolik dillere kısaca işaret edeceğiz. Ara ara mistik geleneklerle kıyaslayacağız. Bu değerlendirmeyi yaparken Gılgamış destanının metnini semantik, yapısal ve yorumsal bir yöntemle analiz ederek yakından incelemek, destanın teması olan yolculuğun ne anlama geldiğini kavramak temel hedefimizdir.

Mit ve Destanlarda Yolculuğun Anlamı

Destan kahramanı, yolculuğa çıkmadan önce normal bir insandır, ancak yolculukla birlikte meydana gelen değişimden ve onda tecelli eden tanrısal bir güçten/sözden sonra toplum tarafından sözü daha fazla dinlenen ilahi bir insana dönüşür. Kahramanların destanları, rahipler tarafından tapınakta, ziguratlarda ve halka açık yerlerde ozanlar tarafından gezilerek, müzik eşliğinde ve güzel sesle okunmuştur. Bu okunuşlarla insanların tahayyül gücüne doğrudan hitap edilmekte ve dolayısıyla sembolik bir dil kullanılmaktaydı. Çünkü destanda ön plana çıkan kahraman toplum için rol-model idi. Bu nedenle her zaman önemsenirdi. Gılgamış, destandaki cesur yolculuğundan ve ölümsüzlük arayışından dolayı, yani tanrısal bir kişi olmaya cesaret ettiği için Uruk'lular gözünde çok büyük bir kişi olarak saygı görmekteydi. Gılgamış'ın içsel yolculuktaki arayışı, tanrılar tarafından kabul görmüş ve bu nedenle de tanrılardan zaman zaman yardım almıştır. Aynı zamanda o, bu yolculuğunda kötü güçlerin engellemeleriyle de sınanan yüce bir kişidir.

Gılgamış destanındaki sözsel etki veya ibarenin etkisi, öncelikle nefes, ses, sayı (harf+hece+cümle) içeren lirik bir teknikle, dinleyicilere bir destan olduğunu hissettirerek şarkı veya ilahi söyler gibi, şarkının (sayı=[nota/hece+melodi+ ritim] = müzik) yapısı ile ve yüksek sesle ezberden okunarak veya dini ayinlerde mırıldanarak ortaya çıkarılır. Ayrıca bu ayin tarihin bilinmeyen

---

³ Otto Rank, *Kahraman Doğuş Miti*, (Çev. Gökçe Yavaş), Pinhan Yayınları, İstanbul, 2018, s.33.

bir zamanından insiyelenmiş kişilerin, “sesini kullanma yöntemleri” ile yapıldığında daha etkiliydi. Bu sayede hem sesin büyüsel gücü kullanılır hem de sesin ve sözün insanlar üzerindeki iyileştirici etkisi ortaya çıkarıldı. Bir de destanı veya miti çok güçlü bir mantık ile örerek hem akla hitap edilmekte hem de mitin tahayyül gücüne hitabı sayesinde eşyadaki zıtlıklar arasındaki birlik çok güzel bir şekilde sağlanmaktaydı. Bu şekilde ifade edilen “sesin gücü”nden hem arkaik hem de tarihin sonraki dönemlerinde Akad, Babil ve Asur kültürü çok etkilenmiştir. Örneğin ses ve sayı gücüne olan inanç sayesinde ritimli nefes, zikir, dua, şarkı, ilahi, yakarış, gündelik yaşam ritmi ve mevsimlere göre davranış planlarına dayalı kültürler geliştirilmiştir. Sami kültüründe özellikle Tanrının sesine ve Tanrının sese karşı olan özel ilgisinden dolayı Mezmurlar, Hikmet kitapları, Süleyman’ın meseleleri, Neşideler, deyişler; içsel yolculuğunu başarı ile bitirmiş ilahi kişilerin veya kahramanların yaşadıklarını anlatan destan sözlerini yazmak ve onları ezbere okumak, böylece onları sesin kutsal gücünün tesirinde bırakmak, destanın içeriğindeki mesajı didaktik olarak kullanmak, kutsal isimleri ritüel halinde seslendirmek gibi oldukça çok işlevli fenomenlere dayalı zengin bir kültürün ortaya çıktığını gözlemlemekteyiz.

Nefes, ses, söz, sayı ve müzik etkisinin ne kadar önemli olduğunu açıklamak için bir şiir kitabı sayılan Mezmurları örnek verebiliriz. İbranice “mizmor” sözcüğünden türetilen Mezmurlar Zebur diye bilinmekte ve “ilahi söz, güzel ses” anlamına gelmektedir. Hz. Davud’a ait olduğu söylenen kitap İbranice “övgüler” adını taşımaktadır. Gılgamış destanında geçen Nuh tufanı, destanda geçen öğütler, sayılar, sesin, şarkının, övgünün gücü ile ilgili sembolik ifadeler Kitab-ı Mukades’te de aynı şekilde geçmektedir. Zebur’dan sadece ses, söz, övgü, müzik ve kutsal dağın etkisiyle ilgili birkaç örnek vereceğiz ve böylece destanlar, mitler ve kutsal kitaplar arasındaki ilişkiye dikkat çekeceğiz. : “O’nun temeli kutsal dağlardadır. Rab Sion kapılarını sever, Ey Tanrı kenti, senin için izzet sözleri söylenir.(87. Mezmur). “Rabbe yeni bir ezgi söyleyin. Ey bütün dünya Rabbe ezgiler söyleyin. Ezgi söyleyin, rabbin adını övün. Her gün kurtarışını!” (96. Mezmur). “Yeni bir ezgi söyleyin Rabbe. Çünkü harikalar yaptı, zaferler kazandı sağ eli ve kutsal koluyla. (98. Mezmur). “ Sevğini ve adaletini ezgilerle anacağım, Seni ilahilerle öveceğim ya Rab.” (101. Mezmur).⁴ “Rabbe övgüler sun ey gönlüm! Ya rab Tanrım ne ulusun! Görkem ve yücelik kuşanmışsın, bir kaftana bürünür gibi ışığa bürünmüşsün. Gökleri bir çadır gibi geren, evini yukarıda sular üzerine kuran, bulutları kendisine savaş arabası yapan, rüzgârın kanatları üzerinde gezen, rüzgârı kendine haberci, yıldırımları hizmetkâr eden sensin. Gökteki evinden dağları sularsın, hayvanlar için ot, insanlar için yararlı bitkiler

⁴ Mezmurlar, (Zebur), Kitabı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2013.

yetiştirirsin. Yüreklere sevindiren şarabı, yüzleri güldüren zeytinyağını, güçleri artıran ekmeği hep sen verirsin. Rabbin ağaçları, kendisi diktiği Lübnan sedirleri suya doyar. Kuşlar orada yuva yapar. Leyleğin evi ise çamlardadır. Yüksek dağlar dağ keçilerinin uğrağı, kayalar kaya tavşanının uğrağıdır. Mevsimleri göstereceğin diye ayı, batacağı zamanı bilen güneşi yarattın. Rabbin görkemi sonsuza dek sürsün. Sevinsin Rab yaptıklarıyla, o bakınca yeryüzü titrer, o dokununca dağlar tüter. Ömrümce Rabbe ezgiler söyleyecek, var oldukça Tanrımı ilahilerle öveceğim. Düşüncem ona hoş görünsün, sevincim Rab olsun. Rabbe övgüler sun, ey gönlüm. Rabbe övgüler sunun” (104. Mezmur).

Mircea Eliade, Mısır’dan örnek verir ve Güneş kursu ile tanımlanan “En Üstün Tanrı Aton” ile ilgili olarak şöyle yazar: “Güneş kursu, kendisine inananlara hayat simgesini (ankh) taşıyan ellerle sonlanan ışınlar şeklinde tasvir ediliyordu. Akhenaton’un teolojisinin özü “Aton’a seslenen iki ilahide” bulunur. Bu ilahiler kesinlikle Mısır’ın en soylu dinsel ifadeleri arasındadır. Güneş “hayatın başlangıcıdır”, ışınları bütün ülkeleri kucaklar. Sen çok uzakta olsan da, ışınların yeryüzünde, Sen insanların yüzlerinde olsan da izlerin görülmez. Aton “kadının içindeki tohumun yaratıcısıdır” ve cenine can verir, doğuma ve çocuğun büyümesine o göz kulak olur, tıpkı kuş yavrusuna da nefes verip koruduğu gibi. “Eserlerin ne kadar da çeşitlidir! İnsanların önünde gizli duruyorlar. Ey tek Tanrı, senin dışında başka Tanrı yok.” Bütün ülkeleri, bütün erkekleri ve kadınları Aton yarattı ve her birinin ihtiyaçlarına özen göstererek yerine koydu. “Dünya senin sayende varlığını sürdürüyor! Herkes aşımı buluyor.”⁵

Mircea Eliade Mısır’daki bu ilahi metnini haklı olarak 104. Mezmurla karşılaştırmıştır. Hatta Akhenaton’un dini reformunu tek Tanrı din olarak yorumlamıştır. Çünkü Firavunun lahitinde bulunan duada sembolik bir dilin kullanıldığı şu satırlar bulunuyordu: “Tatlı nefesi senin ağızından içime çekeceğim. Her gün hayran hayran senin güzelliğini seyr edeceğim....ruhunla yüklü ellerini bana ver ki, seni alabileyim ve onunla yaşayabileyim. Başı ve sonu olmayan zaman boyunca adımı her daim zikret/ söyle: O çağrılarını hiçbir zaman yanıtız bırakmayacaktır.”⁶ Bu nedenle destanlarda anlatılan her şeyin ilahi, simgesel, büyü derecesinde etkili, insanları ikna etme gücüne sahip ve aynı zamanda didaktik kutsal metinler gibi algılanması gerekir. Bu türden metinleri, içerdikleri sembol ve simgeleri okuyarak, yorumlamamız gerekmektedir. Eski Mezopotamya’da din “tarihsel” değil, “ilkelere dayalı ve yorumsaldı”, yani dinsel düzen, yazılı olmayan hukuk düzeni ile uyum içindeydi. Din düsturlardan ve kesin kurallarla belirlenen “iman kaidelerinden” daha çok

⁵ Mircea Eliade, *Dinsel İnançların ve Düşünceler Tarihi*, (Çev. Ali Berktaş), cilt 1, Kabalca Yayınları, İstanbul,2012, s.133.

⁶ Eliade, *Dinsel İnançların ve Düşünceler Tarihi*, s.133.

alışkanlıklardan, cesur davranışlardan, örtük, gizemli, kutsal ve belirsiz toplumu yetkin bir şekilde inşa eden *ilkelere* dayalıydı. Bunların hepsi geleneksel yaşam aalışkanlıkları, müzik, mit, ilahiler ve şarkıları dinlemek yoluyla ediniliyordu.⁷ Mezopotamya’da sesi ve sözü dinlemek bir sanattır. Gılgamış gibi destanların tabletleri Uruk kentinin duvarlarında özel olarak saklanır, belirli dönemlerde ritüel halinde kentlilere okunur ve onlar da sessizce dinlerlerdi. Destanların bu şekilde okunmasından amaç, kendine, canavarlara ve bazı ilahlara karşı cesurca savaşmış ve bu savaşı kazanmış kişilerin örnek alınması ve bu kahramanların “yeniden doğuşu” nasıl başardıklarının insanlara anlatılmasıdır. Sümer’de Gılgamış’ın tüm yolculuğu ve bu yolculukta yaşadığı her şey ölümsüzlük inancına-dine dayalıydı.

Sesin İlahi Gücü

Ses fenomeninin var oluştaki yerini anlamak için Hint felsefesinde ses dünyasını simgeleyen “Vrtra” ve tasavvuf felsefesindeki tüm varlığın oradan geldiğine inanılan “Kun” (Ol) alemi simgesini iyi kavramak gerekir. “Rigveda’da izlenen yöntem bakımından sestem yola çıkararak içselleşme ve derinleşme olduğunu söylemek hafif kalır. Rigveda’yı yazarlar sesle sarmalanmışlardı. Dört bir tarafları sesle kuşatılmıştı, sesle heyecanlanıyor, varlıkların sesle farkına varıyor, yaşamın sırlarını seste arıyorlardı, eksizsiz, mutlak zamansızlığı (şimdinin gücü- ebedi bakış) ve Tanrıyla iletişimi “seste” veya zıttı olan “sessizlik”te arıyorlardı. Algı merkezlerini, etkili dinlemek veya sessizlik üzerinde odaklar ve mutlak ruhsal gücü meydana getirinceye kadar içselleştirirlerdi. Rigveda’daki şiirler sadece sözlü yaratımlar değildi. şiirlerin melodik bir özelliği vardı. Diğer duyuşal araçların tersine, ses her ne kadar uçup gitse de Rigveda yazarları sonsuz var oluşun ve birliğin örneğini tahayyül gücünü kullanarak zihinlerde yeniden canlandırmak istiyorlardı. Onlar sesin gücünü kullanarak “Vrtra”⁸ dünyasını, yani iyi biçimlendirilmiş

---

⁷ Jean Bottero, *Mezopotamya Mitolojisi*, (Çev. Alp Tümertekin), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s.58.

⁸ Vrtra simgesi Hint felsefesinde, çokluk dünyası, yılan, ejderha, güneş, sesin ana kaynağı, anlamına gelir. Rigveda’ya göre varlığın başlangıç noktası asat (hiçlik), ejderha vrtra’nın yönettiği ve en baştan beri var olan kaostur. Asat, sessizlik mekânı, kendini yok etmek, yok olmak, hareketsizlik, anlamına gelir. Asat vrtra’nın eşdeğeridir ve insan yaşamındaki tüm tecrübelerin ozanlar için ortaya çıktığı boşluk veya ortam durumu olarak tanımlanır. Vrtra sesin ortaya çıkması ve tüm iletişim için gerekli olan sözdür. (bkz. Ernest.a.g.e. s.48) Tasavvufta eğer sestem oluşan “kun”(ol) dünyası olmasaydı, çokluk dünyası olmazdı, çokluk netice olarak ses dünyasından meydana gelmiştir. Tanrı kun (ol) deyince her şey olur. Varlık neticede Tanrıya ait olan ses ve söz gücünün bir eseridir.

anı daha da yetkinleştirmiştir.⁹ Böylece onlar sesi vermenin ve onu dinlemenin tekniklerini yetkin biçimde kullanarak “vrtra dünyasını” geliştirmişlerdir.

Antik Yunandaki Pisagorcu kozmolojide, ses sürekliliği üzerinde “iyi biçimlendirilmiş an” sayıyla belirlenmekteydi. Sesin halk arasında ozanlar tarafından bu kadar etkili kullanılması, onların kutsal destanın kahramanının öğretisinin nefes, ses, sayı, hareket ve müzik alanında var olan bilgisine hâkimiyetini gerektirmekteydi. Bu tür geleneklerde ses dünyanın özünü temsil eder. Özellikle Hint geleneğinde ses (svara) ile ışık (svar) arasında ilişki kurulur ve sesin “ışksal doğasına” vurgu yapılırdı. Gılgamış destanında da yer yer kahramanın sesler tarafından nasıl yönetildiği ya da ses canavarları tarafından nasıl tuzağa düşürüldüğüne dikkat çekilir. Böylece sesin gücünün ruh üzerindeki etkisini görmekteyiz. Ozanın destanı okurken herkes sese ve sesin simgelerine odaklanır, destanın örgüsü tahayyül dünyasını ele geçirerek dinleyiciyi tinsel bir yolculuğa yönlendirir. Tahayyül gücü sestem yararlanarak kişiyi ele geçirirdi. Bu nedenle mit ve destanların ritüel olarak topluluk karşısında veya mabetlerde ayin ve vecd halinde okunması mistik bir gelenektir.

Tanrıya ait bütün konuşmalarımız, ilahi varlıkla doğrudan iletişimden ziyade, mecazi ve simgesel bir dile ait insani tutum ve davranışlara dayalıdır. Simgesel dil Tanrıya ontolojik olarak erişmek için sadece bir araçtır. Asıl amaç her zaman “Tanrı varlığına” ermektir. İnsanın Tanrıya dair “doğuştan bir bilince” sahip olduğu kabul gören bir tezdur. Çeşitli dini ritüeller, inanca dayalı sembol ve simgeler, ilahi varlığı, onun gücünü, isimlerini-sıfatlarını insanda, bir tür varoluşsal ruh haline, ilahi bir bilince dönüştürmek için oluşturulmuştur. Bu tür deneyimler, ibadet edende “ruhani bir uyanış” meydana getirmektedir.¹⁰ Kişide bilinç düzeyini yükseltirler. Bu nedenle örneğin “namaz” için müminin miracıdır denilmiştir. Yani namaz insanı maddi alemen meleketü alevine yükselten bir tür yolculuk simgesidir. Söz konusu bu sembol ve simgelere dayalı olarak kutsal bizzat deneyimlenir ve bu deneyim kutsala olan bir yolculuk merkezinde ve yolculuğunu başarılı olarak bitirmiş bir kahraman etrafında destanlaştırılır ve mitselleştirilir. Gılgamış destanındaki “ölümsüzlük/ab-ı hayat simgeçiliği”, ya da “ölüm üzerine tefekkür etmek” eylemi, insan zihni üzerinde ölümsüzlük arayışı gibi belirleyici bir ruhsal ve felsefi bir etki bırakır ve yaşamda kazanılması gereken Tanrıya erişmek gibi “kutsal bir amaca” dönüşür. Bu kutsal amaca göre yol, yolcu ve yolculuğun bizzat kendisi kutsala dönüşür. Kutsalın “belli bir

---

⁹ McClain, *Değişmezlik Miti*, s. 25.

¹⁰ Rudolf Ottu, *Kutsal'a Dair*, (Çev. Sevil Ghaffari), Altıkırkbeş Yayın, İstanbul, 2014, s.8.

hislenme haliyle, insan zihnini yakalayıp harekete geçiren bir doğası olduğu"¹¹ söylenir. Mistikler kutsalın bu doğasını iyi bilirler. "Kutsal" öncelikle, peşine düşülmesi gereken bir sır olarak tecelli eder, daha sonra kutsal "bütünüyle öteki varlık" özlemini oluşturur ve öteki varlığa karşı oluşan bu duygu iki farklı duygu olarak, zihni, etkisi altına alır. Birinci duygu, "iten ve korkutan taraf, ikincisi ise çeken ve büyüleyen taraftır. Bu ikisi, özlem ve korku bir arada ayrılmaz bir uyum içerisindedir."¹² Söz konusu bu iki farklı duygunun uyum içerisinde nasıl çalıştığını, Gılgamış destanında ab-ı hayatı bulma yolculuğuna çıkan kahramanımızda görebileceğiz. Gılgamış'ın peşine düştüğü, kavrayış ve algının ötesinde, saklı ve gizemli olana, sıra dışı ve bilinmeyene yönelen bir sırdır. Yolculuk boyunca aranan sırlar, özellikle ölümle ilgili sırlar, kahramanın hiç yorulmadan peşinde koştuğu tarif edilemez bir simgedir.

Mit ve destanların simgesel dilini okumayı öğrenmek için ihtiyacımız olan şey dünyadaki kadim destan veya mitlerdeki ortak noktaların tespit edilmesidir. Ancak öncelikle simgelerin dilbilgisini öğrenmek gerekmektedir. Simgelerin dilbilgisi de insanlığın kadim kültüründe saklıdır ve keşfedilmeyi beklemektedir. Mitleri bir araya getirip onlardaki simgelerin konuşturulmasını sağlamak gerekir. Benzerlikler su yüzüne çıkınca, dikkatlice bakılınca insanlığın kadim değişmezleri/sabiteleri olduğunu fark ederiz. Kahramanlar, insan ruhunu hep geriye çağırarak "korku seslerini" hiçbir şekilde dinlememek, onları hep ileriye götüren müjdeleyici sesleri, sembol ve simgeleri dinlemek ve görmek gibi yüksek bilinçlere sahiptirler. Onları zihinsel olarak üretken yapan işte destan ve mitlerdeki yüksek bilinci doğuran bu simgelerdir.¹³ Kahramanlar yolculuklarını, her ne kadar simgeleştirilmenin gereği olarak dış dünya dili üzerinde yapıyorlarsa da onların "batın/içsel" yolculuğu, içsel dünyada yapılmakta ve içsel, sırta ait sembolik bir dil üzerinden daima kurgulanmaktadır. Zaten bu nedenle simge diline ve dilin dilbilgisi/grameri gibi simgelerin dilbilgisine ihtiyaç duyulmuştur. Kadim mitlerde yolculuğa dair kendisini gösteren ortak özellik, yolculuğun "sırrın peşinde gitmek" için yapılan bir yolculuk olduğudur. Her mitte detaylar farklı olmakla birlikte Gılgamış destanında asıl sır, "insan-ı kâmil" olmak ve böylece ölümsüz-ebedi mutluluğu kazanmaktır. Bu nedenle farklı da olsa destanlar, mitler ve mistik düşünceler arasında benzerlikler vardır. Yine tasavvufta *seyr-ü sülûkte* bulunan bir sufi de bu sırrı

---

¹¹ Ottu, *Kutsal'a Dair*, s.43.

¹² Ottu, *Kutsal'a Dair*, s.14.

¹³ Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev. Sabri Gürses), Kabalca Yayınları, İstanbul, 2013, s.22.

aramaktadır. Bazen bu sır, kendi bilincini aşmak, kendini feth etmek ve daha yüksek bilinçli birine dönüşmek, bazen de bir canavarı/nefs-i emmareyi yok edip onunla insanlığa hizmet etmek, bazen de bir dost edinip içindeki sevgi gücünü ona adayarak varlık aşkı ile mutlu olmak, bazen de yaratılmışlık bilincini geliştirerek gerçek yaratıcıya kul/abd/sevgili olmak şeklinde geleneklerde farklı farklı yollarla tecelli etmektedir.

Yol, Yolcu ve Yolculuk

Her kahramanın mitolojik yolculuğunda *ayrılma, erginlenme, dönüş* durakları mutlaka vardır. Mitlerde kahramanların yolculuğunda yer alan ortak noktalar şöyle özetlenebilir: Yolculuğa gizemli bir ses ile çağrı, yolculuk için en çok sevilen ve güvenilen bir dost, öğretmen, kılavuz, müşid-i kâmil veya beklenilmeyen doğaüstü bir yardım, yola engel olan canavarlarla savaş, engellerin bertaraf edilmesi, ruhsal ve maddi dünyaya tam hâkimiyet ve yolculuğun nihai doğası ve işlevi gereği sonsuz bir yaşama özgürlüğü.¹⁴ Her kahraman kendi normal dünyasından çıkıp, doğaüstü sırlar bölgesine doğru yolculuk yaparak yol menzillerinde ilerler. Yol, menzilsiz olmaz ve her menzilde masalsi güçlerle karşılaşır ve onlarla zorlu bir mücadeleden sonra kesin zafer kazanılır. Kahraman bu gizemli yolculuğunun sonunda, ruhsal ve zihinsel olarak değişir ve artık diğer normal insanlar üzerinde üstünlük sağlayan büyük bir güce sahiptir. Prometheus göklere çıktı, Tanrılardan ateş çaldı ve aşağı indi. Aineias yeraltına indi, ürkütücü ölümler nehrini geçti, üç başlı bekçi köpeği Kerberos'a et verdi ve sonunda ölü babasının hayaleti ile konuştu. Her şey onun için anlaşılır oldu: Ruhların kaderi, kurmak üzere olduğu Roma'nın kaderi... ve "bilgelikle nasıl her beladan kaçınabileceği ya da ona sabırla nasıl katlanabileceğini öğrendi ve fildişi kapıdan geçerek dünyadaki işine geri döndü.¹⁵ Musa'nın Mısır'dan çıktıktan sonra, Sina çölünde dağa karşı çadırlarını kurdu. Musa Tanrıyla konuşmak için dağa çıktı ve Rab ona seslendi. Rab ona emirlerini verdi ve Rab Musa'ya bunlarla birlikte halkına dönmesini emir etti. Sonuç olarak hepsindeki yol ve yolculuğa dair benzerlikler ortaktır.

Gılgamış destanında yolculuğun amacı olan "ab-ı hayatı" elde etmek hemen hemen bütün mistik yolculukların ortak hedefidir. Örnek olması açısından sadece tasavvufi felsefede "ab-ı hayat" simgesi üzerinde kısaca duracak ve daha sonra destandaki içsel yolculuğa birlikte çıkacağız. Tasavvufun önemli eserlerinden biri olan Gülşen-i Raz'ın yazarı Şebüsterî ab-

¹⁴ Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, s.49.

¹⁵ Joseph Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, (Çev. Sabri Gürses), Kabalca Yayınları, İstanbul, 2013, s.42.

ı hayatın beyaz ve siyah olan iki nurun siyah olanının içinde olduğunu söyler. “Fakat bir bilsen karanlık, Tanrı zatının nurudur. “Ab-ı hayat” o karanlık/zulmet içindedir, kara nur ancak göz nurunu alır.”¹⁶ Ab-ı hayatın içinde aranması gereken “nur” kavramı, Suhreverdi geleneğinde de vardır. “Kahir nurlardan biri de babamız, türümüzün sahibi, nefislerimizi feyazan ettiren onları akli yetkinliklerle yetkinleştiren Ruhü’l-kuds’tur.”¹⁷ Suhreverdi “şüphesiz insanlar için en önemli şey, ebedi mutluluğa ulaşmaktır. Başka arzular buna nispetle daha az önemlidir”¹⁸ der. Ebedi mutluluğa ulaşmak ve ölümsüzlüğü kazanmak için en önemli araç ise içsel bir yolculuğa çıkmaktır. Tıpkı hac yolculuğuna çıkmak gibi. Bu yolculuk dıştan/afaktan, enfüse/içsel dünyaya doğru yapılır ve yolculuk serüvenleri ancak sembolik bir dille anlatılabilir. Tanrı’nın evi, Safa ve Merve, Arafat, şeytan taşlama, tıraş olmak, ihrama girmek vb. sadece manasının yolculuk yapanda tecelli etmesi umulan birer sembol ve simgedir.

Bu manevi yolculukta¹⁹ kutsal alemde ruha gönderilen ilk mesaj olan “nur/ışık”, ışık yolcusuna huzur ve zevk verir. Bu mesajın geliş şekli, bazen gaybta gelen bir ses ve bazen de aniden yanıp sönen bir ışık’tır. Eğer nurların sırası hedefine ulaştığında hemen yok olmadan uzun bir süre baki kalırsa, bu duruma “sekine” yani huzur ve mutluluk denilir. Kur’an’da “sekine” kelimesi çok zikir edilmiştir. Örneğin “ Tanrı huzur ve güvenlik (sekine) indirmiştir”, başka bir yerde “inanların kalplerine, imanları ziyadeleşsin diye onlara sekine indiren O’dur” buyurmaktadır. Salık/Yolcu “sekine” makamında halkın sırlarından ve düşüncelerinden haberdar olur ve feraseti ile birlikte manevi yolculuğunu tamamlar.²⁰ Tasavvufta “nur” ile “var oluş” arasında derin bir ilişki kurulmuştur ve “var oluş” bir tür nurani bir hakikattir. Yolculukta varlıkta olan, vahdet ve kesret, nur ve zulmet, iyi ve kötü gibi zıt güçler kahramanın gözünde yolculuk sonunda “zıtların birliği”(vahdet-ı vücud) olarak algılanacaktır. Bu nedenle yolculukta zıt güçlerin var olması yolculuk için kaçınılmazdır. Aksi takdirde Hacda şeytanın ne işi olurdu. Yolculukta nur, mutlak varlığa, zulmet ise fenomenal

---

¹⁶ Mahmud- Şebüsteri, *Gülşen-i Raz*, (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 36.

¹⁷ Şihabeddin Suhreverdi, *Nur Heykeleri, Tasavvufun Kelimesi, Burçlar Risalesi* (Çev. A.K.Cihan, S.Yalın, A.Taher, H. Göktaş), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.45.

¹⁸ Şihabeddin Suhreverdi, *Cebrailin Kanat Sesi: Sembolik Hikâyeler*, (Çev. Sedat Baran), Sufi Kitap, İstanbul,2010, s.50.

¹⁹Manevi yolculuk kavramının içeriği için bkz. İbn Sina, Sühreverdi, *İslam Felsefesinde Sembolik Hikâyeler*, (Derya Örs), İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.

²⁰ Şihabeddin Suhreverdi, *Cebrail’in Kanat Sesi: Sembolik Hikâyeler*, (Çev. Sedat Baran), Sufi Kitap, İstanbul, 2010, s.52.

varlığa mecazdır. Kesret dünyası iki farklı anlamda zulmettir. O kendi başına ele alındığında bir hiçliktir, yokluktur ve bu anlamda zulmettir. Şebüsterî'nin "siyah yüzlülük" (siyah ruyi) kavramı ile işaret ettiği şey, gölge varlıklardır.²¹ Bu nedenle içsel yolculuğun sonunda bilinç, çokluğa ait dünyayı gölge varlık, ebedi hayata ait varlıkları ise ölümsüz varlıklar olarak görür. Bu nedenle ölümsüzlük arayışı ebedi bir bakışa ve var oluşsal bir fenomene dönüşür.

Önemli bir başka tasavvuf düşünürü İraki'ye göre de yolculuk "nurani ve zulmani" perdelerin keşfidir. Bu yolculukta perdeler Hak'ın isimleri ve sıfatları olmuştur. Yolcunun yapması gereken, nurani perdeler güzellik/şahid, aşk, merhamet ve lütuf gibi "cemali" isimlerle müsemma olmak ve zulmani perdeler olan iblis, şeytan, ifritler, vehimler, vesveseler, kötü düşünceler, iyiliğe engel olan canavarlar gibi kahra ait "celali" isimlerle/sıfatlarla mücadele etmektir. Yolculuğun özeti kakhara ait sıfatlardan kaçınmak ve cemale ait Hak'ın isimleri ve sıfatları ile sıfatlanmaktır. Bu yüzden O'na kavuşmaya engel olan Hak'ın perdeleri, hayret vericidir ki yine O'nun isim ve sıfatlarıdır.²² O, hem O'na engeldir hem de kendisine doğru yapılan yolculuğa veli ve destekleyicidir. Şebüsterî Hak'tan zuhur eden tecelliye, siyah/zulmet ile ifade etmekte ve bu siyahlığın içinde "ab-ı hayat" bulunduğunu söylemektedir. "Sermedi bir hayat olan (ab-ı hayat/ elixir of life) kavramı, içen ya da yıkanan kimseyi ölümsüzlüğe ulaştırdığı veya gençleştirdiğine inanılan efsanevi bir su, manevi feyiz, neşe, aşk ve irfan, ledün bilgisi, sevgilinin güzel yüzü, dudakları, vuslatı, şarap vb. mecazi anlamlara gelir.²³ Sufiler, ab-ı hayat yerine "ab-ı zindegi/gani", "aynu'l hayat", "nehru'l hayat", "ab-ı hızır", "ab-ı cavidani", ab-ı beka gibi isimlendirmelerde de bulunmuşlardır. Ab-ı hayat insana ölümsüzlük bahşeden efsanevi bir sudur. Türkçede adı bengisudur. "Afakta" olan ab-ı hayatı zulmet/karanlıklar içinde Hızır buldu. "Enfüste" olan ab-ı hayat ki kalpte olan feyz-i marifettir ki bu feyz-i marifete arifler meşakkatli yolculuklar sonucunda erişiler.²⁴

Yol ve Yolculuğa Bir Örnek: Hızır ve Musa Kıssası

Musa ve Hızır'ın Ölümsüzlük veya ab-ı hayatı elde etmek için birlikte çıktığı yolculuk nefis bir örnektir. Kur'an'da Kehf süresi 60-65 ayetlerinde de anlatılan bu yolculuk şu şekildedir: Musa arkadaşıyla birlikte dinlenip yemek

²¹ Toshihiko İzutsu, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, (Çev. Ramazan Ertürk), Anka Yayınları, İstanbul,2002, s. 53-55.

²² Fahreddin-i İraki, *Aşk Metafizigi*, (Çev. Ercan Alkan), Hay kitap Yayınları, 2012, s.134-135.

²³ Şebüsteri, *Gülşen-i Raz*, s. 36.

²⁴ Muammer Cengiz, *Şebüsteri ve Gülşen-i Raz*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.195.

yediği iki denizin kavuştuğu yerde, yarısı yenilmiş ve kızartılmış bir balığın, oradaki suyun balığa değmesi ile canlanıp denizde izini kaybettirliğini tecrübe eder. Onlar yolculuklarına devam ederler ancak bu olay yerinin Hızır'la buluşma yerlerinin işaretlediğini çok sonradan hatırlarlar. Yolculuk ilerledikten sonra bu iki denizin birleştiği yerin, aradıkları yer olduğuna karar verip geri dönerler. Orada, ölümsüzlük suyunu içmiş Hızır'la karşılaşır ve Musa ondan ölümsüzlük sırrını kendisine de öğretmesini ister. Hızır bunun için bir *yolculuk* yapmak gerektiğini ve Musa'nın bu yolculuğa dayanamayacağını söyler ancak Musa çok ısrar eder. Hızır, 'yaptığım işler hakkında sana söylemedikçe asla bana soru sorma' der ve Musa bu koşula razı olur ve manevi yolculuk başlar. Bir deniz kıyısına varırlar, gemi onları ücretsiz karşıya geçirir ancak Hızır gemiyi sebepsiz yere deler. Musa 'bu adam bize iyilik yaptı fakat sen gemiyi deliyorsun' deyince, Hızır şartı hatırlatır. Musa susar. Gemiden indikten sonra Hızır yolda oynayan çocuklardan birini tutup öldürür. Musa öfkelenip itiraz edince Hızır şartı hatırlatıp onu susturur. Bir müddet giderler ve bir köye varırlar, acıktıkları için köylülerden yemek isterler. Köylüler onlara yemek vermezler. Hızır köyde yıkılmak üzere olan bir duvarı eliyle düzeltir. Musa bunu parayla yapsaydın bir şeyler alır yerdik deyince Hızır, bu seninle benim aramdaki ayrılıktır der ve yolculuk biter. Hızır 'şimdi dayanamadığın şeylerin hikmetini sana anlatayım' der ve başlar: 'gemici bize iyilik etti ancak ilerde zalim bir şah gemisini elinden alacaktı. Gemiyi bilerek kusurlu hale getirdim ki o zalim, gemiyi onun elinden almasın. Böylece ben de ona iyilikte bulundum. Öldürdüğüm çocuk kötü bir adam olacaktı. Ailesine çok kötülük edecekti. Anası babası iyi kişilerdi. Çocuğu öldürerek onları dertten kurtardım. Düzelttiğim duvara gelince, onun altında iki yetimin hazinesi vardı. Duvar yıkılıp hazine ortaya henüz çıkmasın diye düzelttim. Çocuklar büyüyünce hazinelerine sahip çıkarlar.'²⁵

Davud el-Kayseri Hızır ve Musa yolculuğunu yorumlarken şöyle der: "Ab-ı hayat/beka suyunu" açıklarken "bil ki su, çok akıcı ve iyi hissedilir bir cevher için kullanılan bir kelimedir. Sufiler suya çok önem verirler. "Gökten su indirdik" ayetindeki su "bilgi ve hayat" sembolü olarak kabul edilir. Aynı şekilde suyla "külli heyula" (sonsuz madde) da kast edilir. Bu, harflerin ses olarak çıkış yerlerindeki titreşimi esnasında insani harfler ve kelimelerin suretleri, insan nefsinde meydana geldiği gibi ilahi kelimeler ve harflerin suretleri de Tanrı'da meydana gelmesinden dolayı sufi dilinde "rahmani nefes" olarak adlandırılır. Tanrı "O'nun arşı su üstündedir" der. Arş mülktür.

---

²⁵ Şebüsteri, *Gülşen-i Raz*, s. 48.

Bunların hepsi su ile sembolize edilmiştir.²⁶ Yine aynı şekilde Davud el-Kayseri'ye göre manevi yolculuk yapan herkese Celal ve Kemal sahibi Hak'ın isimleri tecelli eder. Böylece o karanlıkların kaynağından hayat suyunu içer. Ebedi olarak yaşayan ölümsüz varlıklar ile birlikte ebedi bakış ile var olur. Cahillik ile ölmüş eksik nefisleri kemale erdirme esnasında manevi diriltme ile ilgili olarak “*insan-ı kâmil yolculuğuna*” çıkarlar. İnsanı kâmil için “yeniden doğuş” (İsevi meşrep) gücüne sahip olmak gerekir.²⁷ Bu nedenle Hızır hikâyesindekiler manevi yolculuğa çıkanların anlaması ve uygulaması gereken simgelerdir. Hızır yolculuğunda batın ve zahiri birleştiren iki denizden içmek için “kalbini bardak edinen kişi” tevhidi elde etmiştir. Hızır'ın çocuğu öldürmesi sembolünün açıklaması “nefs-i emareyi” öldürmektedir. Çünkü nefsi emare içsel kötü bir canavar gibidir. Anne ve babanın hayatını kurtarmasının anlamı ruh ve kalbi nefis canavarının elinden kurtarmaktır. Yolcunun nefsi emmareyi değil, ruh ve kalbi daima kendinde yaşatması gerekir. Gemiye parçalamak, riyazet ve çiledeki beden simgesidir. Bu bedeni riyazet makası ile terbiye etmek gerekir. Ruh ve kalbi, onların güçlerini geliştirmek için gizli ilimler hazinesinin duvarını ikame etmek demek, tevhit duvarını ikame etmek demektir. İskender ab-ı hayat suyunu çok istedi fakat elde edemedi. O halde her isteyen bulamaz, her bulan Yaraticısını bilemez. Yaraticısını her bilen değerini takdir edemez. Bunun için “değerini bilip haddini aşmayan yolculuk kahramanlarına Tanrı rahmet etmiştir” denmiştir.²⁸

Destanın Kahramanları

Gılgamış destanının ana karakterleri şunlardır: *Gılgamış*, destanın kahramanı ve Uruk kralı. *Enkidu*, Gılgamış'ın en iyi arkadaşı, aynı zamanda bilinçaltı simgesidir. *Ninsun*, Gılgamış'ın annesi, rüya yorumcusu ve mantıklı tanrıçadır. *Shamhat*, Gılgamış ve Enkidu'yu en iyi arkadaşı olarak bir araya getiren kutsal rahibe, aşk veya nefis terbiyecisi şeklinde sembolize edilir. *İhtar*'ın tapınağında kutsal bir rahibedir. Enkidu'yla birlikte olmak yoluyla onu uygarlaştırır. Uygarlaştırmanın simgesi olarak kabul görür. *Anu*, Sümerler'de Tanrının babası ve Uruk kentinin koruyucusudur. *Humbaba*, öldürülmek zorunda olan canavar, korku, ölüm, kaygı, endişe, yani “Nefs-i Emmare” simgesidir. *İhtar*, Kral Gılgamış tarafından reddedildiği için intikam

²⁶ Kayseri Davud el, *Vahdet-i Vücut Felsefesi*, (Çev. Mehmet Bayraktar), M.Ü. İ.F. Vakfı Yayınları, 2012, s.290.

²⁷ Mircea Eliade, *Doğuş ve Yeniden Doğuş*, (Fuat Aydın), Kabalca Yayınları, İstanbul, 2015, s.84 (bkz. canavar ve yeniden doğuş kavramları arasındaki ilişki için geniş bilgi)

²⁸ Kayseri Davud el, *Vahdet-i Vücut Felsefesi*, s.301.

ateşi ile yanıp tutuşan Kıskaç Tanrıçadır. *Enlil*, Sümerlilerin büyük tufanı yaratan Tanrısıdır. En önemli özelliği hem bilge/erdemli ve hem de kurnaz/erdemsiz olmasıdır. *Siduri*, Gılgamış'a öğütlerde bulunan, O'nu rahatlatan, yanında vecd ve lezzetli şarapların bulunduğu sakidir. Vecdin simgesidir. Bu yolculuğun çok gizli kahramanlarından. *Urshanabi*, cennetin yolunu gösteren kayıkçı, "Mürşid-i Kamil" simgesidir. *Utnapishtim*, sonsuz yaşamın sırrını taşıyan kişi, bilge kişi, Nuh'un sembolüdür.²⁹

1.Tablet'in 1. Sütun girişinde tableti yazan kişi şan ve şöhretten söz ettikten sonra "Benimkine benzer bir öyküsü olur onun da. Ya bir bilge ya düzenbaz ya da aziz bir kahramandır" demektedir. Bu girişle destanda Gılgamış'ın hem erdem, hem de erdemsizlikle hareket ettiğini vurgular. Ancak düzenbaz ve azizliğin bir arada olması bizim için çelişkili bir durumken, yazar için böyle bir durum söz konusu değildir. Bizim için çelişkili durum Sümerlerin Tanrılara dair anlayışından kaynaklanmaktadır. Örneğin Sümerlerin kurnaz tanrısı Enki'nin durumu ve kentle olan ilişkisi oldukça ilginçtir.³⁰ Aslında Enki bilgelik tanrısıdır fakat pekâlâ hileyi ve kurnazlığı da rahatlıkla yapabilir. Enki, Enlil'in planlarına göre dünyayı düzenleyendir.³¹ Tanrı ve onun izleyicisi insan erdemli de erdemsiz de olabilir.

"Gılgamış" sırları bilen, gizli yerleri gören bilge kişi anlamına gelir. Öyle bilge bir kişidir ki tufandan önceki zamanı anlatabilir ve "kuşdilindeki kelimeler/sembolik dil" ile yolculuk öyküsünü bize anlatır. Gılgamış, Uruk kentinde yaşar. Kentin duvarları efsanevidir. Bu duvarlar kenti düşmanlardan korur ve dahası Gılgamış destanının tabletlerini içinde, özel bir yerde saklar. "Hiç kimse böylesi duvarlar kuramadı daha önce. Uruk kalesine tırmanıp bir kış akşamı dolaştırın ruhunuzu görün. Dokunun. Tadın. Hissedin. Hangi güç yaratmış olabilir bu yapıyı. Duvarda gizli kutuyu açın ve *yüksek sesle okuyun* Gılgamış'ın yaşamını. Hangi keder yol gösterdi O'na, bilin, aklı ile gücü ile ve korkusu ile neleri alt ettiğini bilin" (1.Tablet 1.Sütun, 20). Bundan anlaşılıyor ki Gılgamış'tan sonra Gılgamış destanı kentin duvarlarında özel bir yerde korunarak zaman zaman çıkartılıp ozanlar tarafından halka yüksek sesle okunmaktadır. Gılgamış aynı zamanda Ninsun'un oğludur. Table, Ninsun "O ki eli değmedi erkek eline, cennet gibi saf ve kusursuz" (1.Tablet 1.Sütun, 30), derken adeta hazreti Meryem'in sembolünü dile getirmektedir. Gılgamış bir kent için gerekli olan bilgilere

²⁹ Danny P. Jackson, *Gılgamış Destanı* (Çev. Ahmet Antmen), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008, s.61.

³⁰ Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki* (Çev. Hamide Koyukan), Kabalca Yayınları, 2000, s.8-17.

³¹ Samuel Noah Kramer, *Sümerler*,(Çev. Özcan Buze), Kabalca Yayınları, İstanbul, 2002, s. 164.

fazlasıyla sahipti. “Gılgamış biliyordu dağın tepesindeki kartal yuvasının gizli yollarını ve biliyordu *üşüyen dünyaya* iyilik getirmenin yolunu. Su üstünde yolculuk etti Shamash’ın geleceği yere, Dünya’yı arşınladı, sonsuz yaşamı aradı ve sonunda çok uzaklarda Utnapishtim’i buldu, tufandan sonraki Dünya’da yaşama dönen kişiyi” (1.Tablet 1.Sütun, 40). Gılgamış’ın haklı olarak “Ben uluyum” demesine neden olan işte bu yolculuktur. Çünkü bu yolculuk ile birlikte Gılgamış hayatın bütün gizli yollarını, mutsuz insanlara mutluluk vermeyi ve “insan-ı kamil”in örneği olan Utnapishtim’i bulmuş bir kişidir ve bu konuda kendiyile gururlanmakta haklıdır.

Kadının İlahi Gücü

Gılgamış yolculuğuna başlamadan önce “zincirlerinden boşanmış bir boğa gibi”, yenilgi bilmeyen cesur bir kişiydi. Cesareti bazen kutsal mekânlara saldırmasına, kutsal insanlara esip gürlemesine kadar varıyordu ki onun “saygısızlığı buradan, yani *kutsala saygısızlığımdan* kaynaklıydı, gençliğinden, delikanlılığından” (1.Tablet 2.Sütun, 50). İnsanlar Gılgamış’ın cehalet halindeki bu makamını görünce “bu mu Uruk sürüsünün çobanı, başkalarının karılarını kendi emellerine alet eden bu mu, gücümüz, ışığımız, aklımız” diyerek onun erdemsiz yaşam tarzına kızıyorlardı. Böylece Uruk’un diğer adamlarının isyanları cennete kadar duyuruldu ve incelikli Tanrılar birbirine sordu: “Bu korkunç kaba yaratığı kim yarattı, eşsiz bir kuvvet ve ordulara özgü ilahilerle? Bu savaşçı, oğulları babalarından koparıyor gece gündüz. Bu mu Gılgamış” (1.Tablet 2.Sütun, 60). Böylece Tanrılar Gılgamış’ı kimin ve niçin yarattığını sorgulamaya başladılar. “Gökteki yerinden bunları iştince Anu, yaratılışın büyük tanrıçası Aruru’ya dedi ki: “İnsanları yaratan sensin, Gılgamış silüetinde birini daha yarat, kalbi hızlı atsın onun gibi, güçlü olsun darbeleri onun kadar, böylece saldırlar birbirlerine önce, bırakırlar sonunda savaşmayı ve barış içinde yaşar, böylece Uruk’un çocukları” (1.Tablet 2.Sütun,70). Tanrılardan gelen bu öneri tek başına yaşayan Gılgamış’ı yenmenin yolunun, yalnızca onun gibi birini daha yaratarak, böylece onu onunla yenmek düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Tanrıların bu düşüncesi ile varlıkta ilkin zıtların yaratılması, ikinci olarak zıtların birbiriyle çatıştırılması ve üçüncü olarak zıtların var oluştaki birliğinin meydana getirilmesi ilkeleri var edilmiş oldu. Bu düşünce yoluyla da varlıkta rolü kötü olanın da, böyle bir yolculuktan sonra varlığının iyiye dönüşeceği önerilmiştir. Tanrıların önerdiği Gılgamış silüetindeki bu ikinci kişi aslında insanın karanlık tarafı olan bilinçdışının ve “egonun/nefs”in yansımından başka bir şey değildir.

“Bunları duyan Aruru, dışındı. Sonra ıslatıp yaratıcı parmaklarını bıçım verdi bir kayaya, fırlattı olabildiğince uzaktaki ormana. Böylece babası oldu ormancı Enkidu’nun, dehşet ve korku içinde can verdi ona, hiç acı çekmeden bir benzerini sürdü meydana savaş tanrısı Ninurta’nın. Ne bir klanı vardı Enkidu’nun ne de ırkı, iyi bir çoban gibi giyinmişti, ot yiyordu, suyundan içiyordu sürülerin. Bir rüzgâr gibi hızlıydı ya da durgun su gibi” (1.Tablet 2.Sütun, 80). Bunlar Enkidu’nun karakter özellikleriydi. Ormanda yaşaması, onun varlıktaki karanlık tarafının simgesidir. Tıpkı insanın karanlıkta olan bilinçdışı yanı gibi. Enkidu ormanda hayvanlar ile birlikte yaşıyordu ve günün birinde bir avcı tarafından görüldü. Avcı babasına gördüğü varlığı tarif etti: “Efendim, biri dayandı su kuyuma, uzaklardan gelen biri. Tüm dünyanın en büyüğü ve en iyisi. Gücü hissediyor. Öyle bir güç ki Anu’nun keskin yıldızı gibi. Ve yorulmaksızın dolanıyor toprakta. Hayvanların yemeklerini yiyor. Tıpkı onlar gibi canı isteyince gelip içiyor kuyumdaki suyu” (1.Tablet 3.Sütun, 100). Babası avcıya bu durumu Gılgamış’a haber vermesini istedi ve Gılgamış’ın ona tuzak kurarak onun gücünü yok edeceğini söyledi. Enkidu’yla ilgili o “gücü hissediyor” ibaresi onun doğanın gücünü hissetmesi anlamındadır ve bu oldukça dikkat çekicidir. Babası avcıya “Uruk’un tarihi sarayına doğru koyul yola ve Gılgamış’a anlat öykünü. Karşılığında bir tuzak kurmanı söyler yanına bir de güzel bir rahibe verir tapınaktan, görsün bakalım neymiş bir kadının gücü ve cazibesini. Sonra Enkidu su kuyusuna yine gelince izin ver soyunsun, yalnız bırak ki göster tüm güzelliklerini. Eğer kadına kapılır ve sürü ile dostluğı bırakırsa hayvanları da onun peşini bırakır” (1.Tablet 3.Sütun,100) dedi. Avcı babasının sözlerini çok iyi anladı ve gitti Gılgamış’a anlattı. Gılgamış da şöyle dedi: “Bir tuzak kur, giderken yanına güzel bir rahibe al tapınaktan, Shamhat göstereceğin ona bir kadının cazibesini ve gücünü. Sonra Enkidu su kuyusuna yine gelince izin ver soyunsun yalnız bırak ki göstereceğin tüm güzelliklerini eğer kadına kapılır ve sürü ile dostluğı bırakırsa hayvanları da onun peşini bırakır” (1.Tablet 4.Sütun,140). Enkidu’ya böylece tuzak kurulmuş oldu. Rahibe Shamhat, egonun köklerinde olan yabancı vahşiliğini yenen, kaba temel güdüleri aşk gücüyle erdeme dönüştürüp onları insanlık makamına yücelten tek kimya gücünün kendinde olduğına simge yoluyla işaret eder. İlk cinsel simgecilik kültürünün, Sümer kültüründe bugün anladığımızdan daha farklı bir anlamda anlaşıldığının ve kozmik simge ile birlikte kavramsallaştırıldığının önemine dikkat çekmek yararlı olabilir.³²

³² Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, (Çev. Hamide Koyukan), Kabalca Yayınları, İstanbul, 2014, s.364.

Mani dininin kutsal kitabında “Adem hayvanlara benzer olarak yaratılmışken Havva, cansız ve hareketsizdi... Havva Ademi cinsellik yoluyla hayvanlıktan azat etti.”³³ Buna göre Adem Havva aracılığıyla vahşilikten kurtuldu. Bu düşüncenin farklı bir yorumu da şahidbazlık meselesinde de tasavvufta karşımıza çıkmaktadır. Evhadüddin Kirmani şahidbazlık konusunu seyr-ü sülük için bir yöntem olarak kullanmayı tercih eden sufilerdendir. Bu yöntemden amaç Güzelliğin gücü ile sufinin kendi nefsi-ı emaresinden kurtulmasını sağlamaktır. Şahid kelimesi “tanık, temel bir cümle veya ibarenin anlaşılmasında yardımcı olan pekiştirici örnek, müşahedenin kalpte bıraktığı iz ve tecelli anlamlarına gelir. Şahidbaz ise güzel düşkünü, güzel yüzlü genç anlamlarına gelir. Şahidin yüzü Tanrının lütfunun bir aynasıdır. İnsan suretlerde yaşar, mana ancak suretlerde görülebilir. Suretler en güzel şekilde şahitlerde, bir başka deyişle güzel yüzlü insanlarda tecelli eder. Yüz Tanrıdan mecaz bir kavramdır. Bu nedenle şahide şehvetle bakan sıddık değil, ancak zındıktır. Hafız da şahitlik kavramını çokça kullanmıştır. Şahidbazlık yüzünden Evhadüddin Kirmani sert eleştirilere maruz kalmıştır. Bu yüzden Mevlana ve Şems gibi sufiler Evhadüddin Kirmani ve Fahreddin İrakî'nin şahidbazlıklarından hoşlanmamışlardır.³⁴ Bu anlamda Mevlana bu dünya içinde güzellik kavramını ses, söz ve kadınla özdeşleştirir ve kadının ilahi gücüne, onun içinde var olan kutsal manevi varlığa kısa bir cümle ile çok güzel bir şekilde değinir: “Sevgi ve merhamet insanlık vasfıdır. Öfke ve şehvet ise hayvanlık vasfıdır. Kadın Hak nurudur, sevgili değil. Sanki yaratıcıdır, yaratılmış değildir.”³⁵

Enkidu aşk kimyasının tuzağına seve seve düştü: “Shamhat giysilerini çıkarıp açığa çıkardı mutluluk kaynağını. Enkidu, ağzı açık bir mağaraya dalan bir rüzgâr tanrısı gibi daldı mutluluğuna. Ateş bastı ve kabardı önce, kadın hızla atıldı üzerine kesti keskin nefesini, kendine çekerek önce, sonra aşka. İzin verdi bir kadının gücünü görmesine ve konakladı Enkidu onun kokulu çalılığında yedi gece, zıplayarak, ıslanarak, ağlayarak ve uyuyarak” (1.Tablet 4.Sütun,170) geçirdi onun kucağında. Bu aşk gecelerine bir sayı konulması anlamlıdır. Bu sayı da yedi sayısıdır. “ Bu zevk-u sefa gecesinden sonra” Enkidu soluğu eski dostları hayvanların yanında aldı ancak dostları onu bırakıp dört bir yana kaçtılar, onun yeni halinden dolayı. Artık Enkidu değişmişti, eski vahşi/doğal hali gitmiş, bir kadın tarafından evcilleştirip,

³³ Duncan Greenles, *Mani Kutsal Kitabı*, (Çev. Suat Ertüzün), Okyanus Yayınları, İstanbul, 2019, s.165.

³⁴ Evhadüddin-i Kirmani, *Rübailer*, (Çev: Mehmet Kanar), Şule Yayınları, İstanbul,2014, s.7

³⁵ Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, Palet Yayınları, Konya, 2012, 1. Cilt. B. 2435.

medenileştirilmişti. Bundan dolayı eski dostları ile olan ortak dilini bir anda kaybetmişti. Oysa daha önce onların dilinde anlıyor, onların yaşamına yardımcı oluyordu. Burada doğal yaşam ile uygar yaşam arasındaki derin çatışma çok güzel bir şekilde özetlenmiştir. Enkidu eskisi gibi hızlı değildi artık, bacakları hamlanmış ve hayvanlar onu bıraktığı için üzgündü ve yine de “hiçbir bakirin sahip olamayacağı sarhoşlukla güzel aşğının yanına geri döndü. Güzel kadın ona “şimdi bir tanrı gibisin, ihtiyacın yok artık o aptal hayvanlara, adil olmasa da. Şimdi düşebiliriz Uruk sarayına. Orada yaşar İştâr ve orada göreceğiz güçlü Gılgamış’ı” (1.Tablet 4.Sütun,190) dedi. Enkidu bu sözleri işitince, bu sözlere kulak kesildi ve içinde sahiplenme duygusu ile birlikte kente geldi. Öyle bir sahiplenme duygusu ki İştâr’ın rahibelerinden birini tapınaktan koparıp birlikte yaşamayı teklif edecek kadar ileri gitti. “Lütfen benimle gel ve aşkım ol.” diyerek Uruk kentinde onunla birlikte yaşamayı teklif etti. Böylece Enkidu’nun sahip olmak arzusunda şekillenen özel mülkiyet ile tapınak merkezli toplumsal düzen arasındaki çelişki burada su yüzüne çıkmış oldu.

Rüya ile Gelen: Kavga ve Dostluk

Enkidu, Gılgamış’ın diğer bir kişiliğidir. Gılgamış daha önce Enkidu’yu rüyasında görmüş, rüyasını annesi Ninsun’a danışmıştı. ‘Anne’ dedi : “Bir yıldız gördüm içinde kafamın, bir az önce uykuda iken Anu’nun okları gibi saplandı içime, ne yapsam kaçamadım.” Annesi hiç endişe etmeden rüyayı Yakup’un Yusuf’un rüyasını yorumlar gibi yorumladı: “Bu parlak, yeni yıldız gerçek dostundur, dost her şeye kadirdir, gücünün namı yayılmıştır dünyaya, kuvveti gerçek Anu’nun okları gibi böylece bir yer edindi içinde, bir eş misali.” Gılgamış ikinci bir rüya daha görür: “Anne uyuduğumda Uruk’ta-ki halka saldırıyordu baltalı adamlar.” Ninsun korkuya kapılmış kralı rahatlattı, ikinci rüyasını şu şekilde yorumladı: “Enkidu yardım edecektir. Sevdiklerini koruyacak veya kurtaracaktır tehlikeden, o, senin en sadık dostun. Sana yol göstermesine izin ver ve her şeyin yolunda gideceğine inan” (1.Tablet 5.Sütun, 260). Bu rüya simgesi Eski Ahit ve Kur’an’da geçen Hazreti Yusuf’un rüya görüp, bu rüyasını babası Yakup’a anlatmasını ve rüyaların yolculuklara yön vermek konusunda etkili olduğunu hatırlatır. Böylece karanlık taraflarımızdan biri olan rüya ülkesinden, yani bilinçdışı dünyasından, rüyaların dili aracılığı ile yol azığı ve yolcuya yardımcı olmak üzere müjdeli haberler vermek simgeciliğine işaret edilir.³⁶

---

³⁶ Mircea Eliade, *Mitler, Rüya ve Gizemler*, (Çev. Cem Soydemir), Doğu Batı, Ankara, 2017,s.100 (bkz. Rüya simgeciliği için)

Yolun İlk Gereği: Canavar ile Savaşmak

Sonunda Gılgamış ve Enkidu buluşur. Enkidu, Shamhat ile birlikte Uruk kentine gelir. İlk kavgaları orada gerçekleşir. Metinde kavganın Enkidu'nun tapınağın dışında Shamhat ile geceyi geçirme isteğinden kaynaklandığına işaret edilir. Tıpkı Habil ile Kabil arasındaki istek kavgasında olduğu gibi. Ancak Habil ile Kabil arasındaki istek kavgası cinayet ile sonuçlanmış fakat Enkidu ve Gılgamış arasındaki kavga ise dostluk ile sonuçlanmıştır. Kavga saatlerce sürer ve sonra Enkidu kavgayı bitirmek ister: "Gılgamış yeter! Buraya herhangi bir kral ile kapışmaya, onu yok etmeye değil senle kaderimizi birleştirmeye geldim" (2.Tablet 6.Sütun, 80) der. Böylece Gılgamış ve Enkidu kutsal bir dostluk ile bağlandılar, sonra ilahi bağlarını soylu bir öpücük ile güçlendirdiler. İki arasındaki mücadele bu ilahi bağdan sonra mücadeleye dönüştü. İki dost birbiri ile muhabbet için sık sık bir araya geldiler. Pek çok planlar yaptılar ve ortak bir gelecek tasarladılar. Başlangıçta Gılgamış'ın ormana gidip, ormanda saklı Humbaba'yı öldürme fikri, Enkidu'yu endişelendirdi. Çünkü o canavar, aynı zamanda Tanrı Enlil tarafından ormanları korumak üzere görevlendirilmiş biriydi. Bunu Enkidu çok iyi biliyordu. Bu durum, onda nedenini bilmediği bir korku, endişe ve kaygı yaratıyordu.³⁷ Gelecekteki bir tehdidin korkusu ile Enkidu gözyaşı döktü ve arkadaşını uyardı. Gılgamış'ın annesi de aynı endişe ve kaygı duygularını taşıyordu. Ninsu, güzel giysilerini giydi, boynuna mücevher taktı, tütsü ve içine iksirleri boşaltacağı kutsal kapları hazırlayıp Tanrı Shamash'ın evine gitti. Ninsun Tanrı Shamash'la "Neden? Neden uzaklara çağırıyorsun biricik oğlumu ve böylesine karıştırıyorsun kafasını? Bana dedi ki sen kutlu bir yolculuğa çağırılmışsın onu, Humbaba'nın yönlendireceği asla dinmeyecek bir savaşa, yabancı ve تنها bir yolun ötesine karanlık, ıssız yerlerine ormanın, orada ona benzer bir adam ya öldürür Humbaba gibi kralı ya da Humbaba öldürür onu senden gelen acıyı dindirmek için Shamash, karşı çık" (3.Tablet 2.Sütun, 30) diye konuşur.

Yolculuğa Çağırılma

Ancak metinden anlaşılıyor ki Gılgamış bu yolculuğa Tanrı Shamash ve karanlık ormanın gücü tarafından, düşünceler ve hayallerden oluşan gizemli "sesler" aracılığıyla çağırılmaktadır ve Gılgamış oraya gitmeye kararlıdır. Humbaba'nın karanlık orman ile ilişkisi gizemli ve mistik bir gücü temsil etmektedir. Bu güç sayesinde Humbaba karanlık ormanda insanların yüreğine korku salar. Bunu bilen Enkidu Gılgamış'ı uyararak ona şöyle söylemektedir. : "Çok önceleri duymuştum namını bu canavarın. Ateş ve

³⁷ Harald Braem, *Uruk Aslanı, Gılgamış*, (Çev. Atilla Dirim), Profil Yayınları, 1988, s.170-171

ölüm bulamacıdır nefesi ve böyle bir şeytanla karşılaşmanın zamanı değil şimdi." Gılgamış'ın buna yanıtı serttir: "Şanımız arşa çıkacak, eğer şimdi alt edersek bu emsalsiz düşmanı ve göze alırsak başkalarının alamadığını" (3.Tablet 3.Sütun,40). Bu cesaret motivasyonundan sonra Enkidu da yolculuğa razı olmuştur ve yolculuk başlamıştır. Bununla birlikte bu yolculuktan haberdar olan Uruk kentinin nazik insanları da krallarının Humbaba gibi güçlü bir canavar ile karşılaşmasının endişesini taşımaktadırlar. Bu nedenle yaşlılar da Gılgamış'ı hem uyarır hem de ona tavsiyelerde bulunurlar. "Sahip olduğun güce güvenme, o aceleci gücüne, hâkim ol bu savaşta atacağın her adımda, bir yol gösterici korusun seni tehlikelerden, iyi dost korur dostunu. Bırak, önden gitsin Enkidu avucunun içi gibi bildiği ormanların yoluna. Ormanlık alanda dövüşmeyi bilir o. Enkidu siper olur hem kendi canına hem de yoldaşının, korur böylece her ikinizi" (3.Tablet 5.Sütun,70). Ruhsal yolculuğun en önemli koşullarından biri de yolculuğa bir "Mürşid-ı Kâmil" ile çıkmaktır. Bu manada değerlendirildiğinde Yaşlıların Gılgamış'a tavsiyesi anlam kazanmaktadır. Onların, uyarısının sembolik dildeki karşılığı, mutlaka yolculukta bir kılavuz edinmek gerektiğidir. Bu bütün mistik geleneklerde ortak bir noktadır.

Yolculuk Başlıyor

Yolculukları üç gün sürdü. Üç günden sonra ormana vardılar. "Son tepeyi de tırmanınca, Humbaba'nın yolladığı bir korumayı gördüler, azılıydı her bekçi köpeği gibi" (4.Tablet 3.Sütun,10). Mistik içsel yolculuk mitlerinde köpek öfkeyi simgeler ve mutlaka yenilmesi gereken bir canavar olarak görülür.³⁸ Mistik gelenekte en büyük savaş kişinin kendinin ve başkasının öfkesini yok etmede verdiği mücadeledir. Yeni Ahitte şeytanın insanı öfke gücü ile alt ettiği yazılıdır. Enkidu dostunun canavarı görünce yaşadığı korkudan dolayı, üzerine koşan bu küçük canavara karşı cesaretlendirir ve "hatırla bu görev için taşıdığımız cesareti ve gücü" diyerek onu motive eder. Humbaba canavarının³⁹ yedi biçimi vardır ve bu bekçi köpeği sadece onun bir yüzünü temsil eder. Humbaba bu bekçiyi gönderdiyse, demek daha sadece bir yüzünü büründü demektir, geriye kalan yüzleri sonradan gelecektir. Buradaki yedi sayısı ve yedi suret veya yedi perdeler ya da yedi günah simgesi tüm mistik geleneklerde karşımıza çıktığı için dikkat çekicidir. "Yedi biçimi varsa da düşmanımız Humbaba'nın, yalnızca birine büründü

---

³⁸ Eliade, *Doğuş ve Yeniden Doğuş*, s.106.

³⁹ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, (Çev. Hamide Koyukan) Kabalca Yayınları, İstanbul, 2001, s.128. (Canavar simgeçiliği için geniş bilgi)

şimdiye dek. Demektir ki el sürülmemiş duruyor diğer altısı” (4.Tablet 3.Sütun,10) diye düşünür.

Hedeflerine ulaşmalarına engel olan bekçiyi öldürdüler ancak Enkidu yaralandı. Gılgamış buna çok üzüldü ve yaralı arkadaşının elini tutarak, “ahenkli çılgınlık, ölüm ya da aşk için bir şarkı söyleyerek” onu ve kendisini iyileştirmeye çalıştı. Ritmin, müziğin, ahenkli seslerin şamanlar tarafından hastaları iyileştirmek için kullanıldığı biliyoruz ve bu bize acıyı dindirmek ya da şifa için sesin gücünün arkaiklerden beri kullanıldığını hatırlatmaktadır. Gılgamış yine bir takım rüyalar görür ve bu sefer Enkidu bu rüyaların yorumunu yapar: “Tanrı Shamash muhteşem bir güç bahsetti ikimize. Onayladı Humbaba’ya saldırmamızı. Bu işareti kutsal bir düş belle bizi destekleyen” diyerek yolculuğun devamını sağlar. Enkidu’nun bu rüya yorumundan sonra Gılgamış, bizzat Tanrı Shamash’tan şu sesleri duyar: “Sakin duraksama, onaylanmış kişi. Hazırla kendini savaşa ve ardına bakma” (5.Tablet 4.Sütun, 50). Bu noktada, kutsal Hint metinlerinden “Bhagavad Gita”da, (Tanrıların Şarkıları) savaş alanında Efendi Krişna’nın, Arjuna’nın savaşmama isteğine karşı onu cesaretlendirmesi, onu teşvik etmesi akla gelmektedir.⁴⁰ Daha sonra Tanrı Shamash’ın gücüyle de Canavar Humbaba aciz düştü Gılgamış’ın ellerinden. “Can çekişen canavar af diledi: “Lütfen Gılgamış bu yaralıyı affet. Bütün gücüm ve kuvvetim al senin olsun. Kölen gibi çalışayım gece gündüz.” Enkidu bu yalvarmaları duyunca Gılgamış’a seslendi ve işi bitirmesini istedi. Böylesine şeytani bir düşmana aptalca bir merhamet göstermemesini ondan istedi. Bu sesleri duyar duymaz Gılgamış canavara kılıcını saplayarak onu öldürdü. Gılgamış canavarı öldürdükten sonra Uruk kentine döndüler.

İştar ve Cennet Boğası

Gılgamış “yıkandı ve temizledi uzun güzel saçlarını. Fırlattı attı kanlı kaftanını ve giyindi en güzel cübbesini, sıktığında kuşağını öylesine soyluydu ki duruşu, tacını da taktı sonra İştar hayran oldu onun gururuna, yakışıklılığına. Gılgamış’a “Bana gel” diye fısıldadı. “Bana gel ve evlen benimle. İzin ver tadayım her zerreciğini, kocam bileyim seni, karın olayım” (6.Tablet 1.Sütun, 5) dedi. Ancak Gılgamış İştar’ın bu teklifin reddetti ve ona güvenmediğini söyledi. Bu ret yetmezmiş gibi “Bir şömine İştar, ısınmaz, bir kaptır kirli ve soluk ve bunlardan da kötüsü sidik dolu sandalıdır bir tanrının, yumuşak bir kayadır beş para etmez, bir meyvedir kuru, işe yaramaz. Erkeklerle bir şey paylaştığın doğru, fakat var mı ikinci kez geleni? Bakir bir

---

⁴⁰ Bhagavad Gita, *Var oluş Yogası*, Purnam Yayınları, İstanbul, 2012, s.17. Ayrıca bkz. Maharishi Mahesh Yogi, *Bhagavad- Gita*, (çev. Seda Teksoy) Ankara, 2009.

oğlandı Temmuz, İhtar'ı öptü can verdi bir hafta içinde" diyerek onunla alay etti ve onun suçlarını bir bir ortaya döktü. Buna çok öfkelenen İhtar, cennet boğasını üzerlerine salıverdi. Gılgamış Enkidu ile birlikte boğayı öldürmeyi başardı. Boğanın budundan büyük bir parçayı İhtar'a fırlattı. Humbaba ve kutsal boğayı Gılgamış ile birlikte öldüren Enkidu aldığı yaradan dolayı bir süre sonra öldü.

Ölüm Kimdir? Ölüm Üzerine Tefekkür ve İkinci Büyük Yolculuk

Gılgamış dostu Enkidu'nun ölümüne çok üzüldü. "Gılgamış biraz daha yaş akıttı ölen arkadaşının ardından. Çorak tepelerin üzerinde naçar dolaşırken, sordu kendi ruhuna: "Sen de ölecek misin Enkidu gibi?" (9.Tablet 1.Sütun, 5). Gılgamış artık ölüm üzerine tefekkür etmeye başladı ve Tanrı Shamash'a doğru, ikinci yolculuğunu yapmaya karar verdi. Gılgamış iki zirveli Mashu dağına doğru yolculuğa yalnız başına çıktı. Çünkü bu dağ tanrı dağıydı. Yer ve göğü birleştiren kutsal bir dağdı. Şafakta ve gecede Shamash'ı koruyan zehirli akrepleri yendi ve onlardan biri Gılgamış'a "sonsuz yürek ne diye yapıyorsun bu upuzun yolculuğu, gelmeye çalışıyorsun yanımıza cefa çekerek, şimdi konuş diye" sordu. Şöyle dedi Gılgamış: "Buraya büyüğüm Utnapishtim'i görmeye geldim. Ebedi ve ölümsüz yaşamın cisimleşmiş halini." Koruyucu/perdedar olan akrep bu yolculuktan vazgeçmesini ısrar ettiyse de Gılgamış yolculuğundan vazgeçmedi. Sonunda görevi Shamash'a perdedarlık olan akreplerden biri onun samimiyetinden dolayı Gılgamış'a izin verdi. "Gılgamış, ilerlemeni buyuruyorum en yüksek tepelere, cennete yükselen tepelere. İyi şanslar. Buradan izin çıktı onaylandı yolculuğun. Böylece yola çıktı Gılgamış. Mashu dağlarının içindeki kutsal bir patikadan" (9.Tablet 4.Sütun, 80). Gılgamış bu yolculuğunu dağa tırmanarak yapmaya başlamıştır. Daha sonra vadiye, deniz sahiline inecektir.⁴¹ Dağ mistik yolculuklarda önemlidir. Yer ve göğü birbirine bağlayan Yakup'un merdiven simgeçiliğini hatırlatır.⁴² Mashu dağı Güneşin doğduğu ve battığı yeri simgeleyen ikiz tepeler anlamına gelmektedir. Mashu dağının en yüksek tepelerine geldiğinde Gılgamış zehirli akreplerin koruduğu bir ana kapıya varmıştır. "Her şeye, herkese saldıran tılsımları ölüm götüren akreplerdir bunlar. Bu iki akrep, Tanrı Shamash'ı koruyan perdeler anlamındaki sembolik varlıklardır ve bu perde sembolü tasavvufta da siyah ve beyaz nur perdeleri olarak yaygın bir biçimde kullanılır. Bu perdelerin görevi Tanrı Shamash'ı, peşine daha fazla özlemle düşmeleri için Onu arayanlardan sır

⁴¹ Feridü'd-din Attar, *Mantıku't- Tayr: Kuşların Dili*, (Çev. Mustafa Çiçekler) Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s.138. (bkz vadi yolculuk simgesi için)

⁴² Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara, 1991, s.156.

gibi saklamaktır. Sühreverdi sembolik olarak manevi yolculuğu (seyr-u sülük) anlatan eserinde “bu ülkeye ulaşan oradan ayrılıp gitmek istediğinde önüne beş büyük kapı açılır. Birinci büyük kapıdan içeri girdiğinde iki kapı görünür. Büyük kapının önünde biri siyah, diğeri de beyaz olmak üzere iki perde ve birçok uzun ipler bulunur” der.⁴³

Yaşam Veren Kadın: Siduri

Yolculuk için izin çıktıktan sonra Gılgamış zifiri karanlığın içinden yolculuğuna devam etti. “Yıldızsız, Aysız göğün altında donmuştu Gılgamış, göremiyordu önünü” (9.Tablet 5.Sütun, 90). Yeniden doğuş yolculuklarında karanlıkta uzun süre kalmak, yeraltına girmek, mağarada uyumak gibi karanlık simgeciliği uygulamaları mistiklerde oldukça yaygındır. Birden Gılgamış şöyle bir ses işitti: “Göreceğin tek şey ışıktır... Birden farkına varacaksın tüm Tanrıların ve evleriniz kadar kıymetli bahçelerin, mavi gövdeli ağaçlar, ah *unutulmuş mücevoher* gerçektir, geçmişten akılda kalan her anı gibi” (9.Tablet 5.Sütun, 110). Bu içimizdeki ilahi sestir. Bu söz ile karanlıkta yürümeden, karanlıkta yolculuk yapmadan, yolun sonunda ışığın, nurun görülemeyeceği gerçeği sembolik olarak dile getirilmektedir. Gılgamış patika boyunca hızlandı ve sonuçta denizin kenarına vardı. Orada denizin sırlarını bilen bir kadın ile karşılaştı. Bu kadının adı Siduri idi. Bu nazik insan deniz kıyısında oturuyordu ve zikir eder gibi bir o yana bir bu yana sallanıyordu. Kral Gılgamış kadının deniz kıyısındaki kulübesine yaklaştı. “Kadın yaşam bahşeden içecekler sunardı erkeklerine ve kendi kendine dedi ki: “şimdi geleni tanı, öldürecekmiş gibi yürüyor.” (10.Tablet 1.Sütun, 10) Siduri korktuğundan içeri girip üstüne kapıları kilitleti, Gılgamış “Niye saklanıyorsun, kırmak zorunda mıyım bu kapıyı?” İçecekleri ruhu arındıran Siduri, ona “çok derin bir hüznü, kedere sahip olduğunu” söyledi. Bu kemikleri çürüten hüznün, senden uzak durmak için yeterli bir neden değil midir? “Uzun ve korkunç bir yolculuktan gelmişe benziyorsunuz” diye de ekledi. Her yerde “güzellik kııntısı arıyorsun” gibi diyerek de sonunda onun yolculuğunun hikmetini bildiğini ima etti.

Gılgamış kederinin, üzünlüğünün basit bir nedeni bulunmadığını söyledi. Acımasız bir hüznü, keder beni eritip bitirdi. Dostum Enkidu öldü. Enkidu’yu çok sevdim sonra kendi *gelecek ölümüne* üzümlüp ağladım ve evimi terk ettim dedi. Dağa, sonra buraya bu yolculuğa çıktım, gece gündüz hep yürüdüm. Gılgamış Siduri’ye Utnapishtim’i nasıl bulacağını sordu. Onun izlerini nerede aramalıyım bana yardım et, denizler üstünden güvenle nasıl

⁴³ Suhreverdi, Cebrail’in Kanat Sesi, s.37.

geçeyim, yoluma güvenle nasıl geçeyim” (10.Tablet 2.Sütun, 70) diyerek ondan yardım istedi. Siduri yanıt verdi “Hiç kimse gitmedi o yolu ve denizi aştım diyemez hiç kimse. Sadece Tanrı Shamash gitti oraya yalnız o cesaret eder güneşe bakmaya. Acı, keder o yolcuğu bulur hemencecik ve yolcu bitkin düşer aniden. Ölüm, döşer yolun her köşesini tehlikeler ile” (10.Tablet 2.Sütun, 80) dedi. Siduri Gilgamiş’a şu evrensel ve tarihi öğütleri vermeye devam etti: “Hep hatırla, güçlü kral, Tanrılar çizdiler hepimizin kaderini, çok seneler önce. Ölümsüz olan yalnızca onlardır. Biz eksik insanlar ise ölüme mahkûmuz, tıpkı senin başına da er ya da geç geleceği gibi. Yapacağımız en iyi şey, şarkı söyleyip dans etmek. Zevk almak sıcak yemekten, soğuk içecekten. Aşkınızın yaşam vereceği çocukları okşayın. Tatlı, serin sularda yıkanın. Neşe ile oynaşın seçtiğiniz karınızla. Neşelenmenizi istiyor çünkü Tanrılar. Küçük şeyler ile kısacık günlerin boş zamanlarında” (10.Tablet 3.Sütun, 90). Siduri tüm sorunun beka ve fena, sonsuzluk ve sınırlılık, yetkinlik ve kusurluluk ve tamlık ile eksiklikten kaynaklan bir durum olduğuna işaret eder. Siduri’nin yaptığı bu öğütlerin bir benzeri Eski Ahit’te şu şekilde geçmektedir. “Git sevinçle ekmeğini ye ve iyi yürekle şarabını iç, çünkü Allah senin işlerinden çoktan razı olmuştur. Elbiseni daima temiz tut ve başının üzerinde hoş kokulu yağ eksik olmasın. Güneş altında sana vermiş olduğu boş ömrünün bütün günlerinde sevdiğin karın ile bir hoş hayat geçir. Çünkü hayattan ve güneş altında çektiğin emekten payın budur. İşlemek için elinin bulunduğu her ne ise onu kuvvetin ile işle çünkü gitmekte olduğun ölümler diyarında iş ve düşünce, bilgi ve hikmet yaktır.”⁴⁴

Bilge Adam Utnapishtim ile Karşılaşma

Suduri, Gilgamiş’ın aradığı bilgeliğin sembolü Utnapishtim’le ilgili yardımcı oldu ve ona son bir tavsiye daha verdi: “Utnapishtim sadece ağırlığını bilir ölümlerin ve oyun oynar ölümcül yılanlarla. Dudaklarını onunkilerin yanına koyar mısın? Eğer dostça davranırsa, durma devam et. Ama uzaklaşırsa, bana dön” (10.Tablet 3.Sütun, 100). Bunu aklında tutarak Gilgamiş Utnapishtim’i görmek için hemen yola düştü. Gilgamiş önce Utnapishtim’in kayıkçısını buldu. Kayıkçı Urshanabi ona “ yüzün gergin gözlerin iyi görmüyor ve cehennemden kendisi bakışından bir parça, bir keder taşıyorsun omuzlarında. Uzun zaman evsiz yurtsuz kalmış gibisin. Yabanıl yerlerde dolaşmış, öylesine aranmışın” (10.Tablet 3.Sütun,130) dedi. Böylece kayıkçının dilinden Gilgamiş’ın keder, kader ve kudret arayışı yolculuğu özetlenmiş oldu. Burada ilginç olan “öylesine aranmışın” sözü ile ifade edilen yolculuğun yüzeysel olduğuna ve yolculuğun gerçek amacının yeniden sorgulanması gerektiğine

⁴⁴ Kitabı Mukaddes, Vaiz, Bab 9, 7-11.

olan göndermedir. Bu sözü ile kayıkçı aradığın şeyi sahte maddi dünyada aramışsın, oysa aradığın şeyi asıl gerçek ruhsal dünyada aramalısın demektedir. Kayıkçı burada ruh ile beden arasındaki köprüdür. Her iki dünya arasında yolculuk yapabilir. Mitlerde yüksek meditasyonlardan sonra ruhun bedenden ayrılıp ruhsal dünyada yolculuk yapması, özellikle Hint ve Mısır mistik geleneğinde, bilinen bir durumdur. Kayıkçının buradaki görevi, ruh ve beden dünyasını ve ikisi arasındaki ilişkiyi Gilgamesh'a yeniden sorgulatmaktır. Varlığın gerçekliği ve yaşamın gerçek amacı ile ilgili bu sorgulama günümüz felsefe tartışmalarında hala sıcaklığını korumaktadır.

Suduri bu yolculuğun amacıyla ilgili zaten daha önce Gilgamesh'a sorgulama yaptırmış ve ona bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Ancak Gilgamesh başından beri her şeyi bilen olarak bildiği "Utnapishtim'e yön sormaya geldim, ölümün derin gölünün ötesinde yaşayan. Neredir o?" diyerek görmek isteğindeki kararlılığını yeniden gösterir. Kayıkçı razı olur ve yine üç gün süren bir yolculuk yaparlar. Ve kayıkçı Gilgamesh'a kayığı kullanırken uygulaması için bir sayı dizisi verir: "Çek Gilgamesh, çek zorlu küreği, sonra bir başkasını. Ona yirmi çekiş yap önce, sonra yirmiye on, sonra iki on daha ve sonra karıştır çekişlerinin sayısını, yüksek sesle sayamazsın ve başlamış olursun işe" (10.Tablet 4.Sütun, 190) . Bu sııkların sayısı toplam olarak yüz yirmidir. Bu sayılar mürşitlerin müritlerine belirli bir sayıya göre zikir çekmesi için verilen virtleri hatırlatmaktadır. Hemen hemen bütün mistik geleneklerde sayı ile sesleri ritmik olarak tekrar etmek ortak bir özelliktir. Biçimler dünyasındaki değişkenliği gören arkaik insan, statik (mekânsal) fenomenleri sorgulamaya başlar ve kalıcı olana yol açan dinamik ritimlerin, şeylerin özünü anlamada daha iyi bir rehber olduğuna inanır.⁴⁵

Utnapishtim, o büyük bilge, insanlığın yıkımına, yeryüzünden silinişine tanık olmuş insan, sonunda "yıldızların ve bulutların üzerinden indi sert bakışlarıyla sesli düşündü", Gilgamesh dünyayı eğitircesine ne yapıyor öyle, dedi ve onun put kıran cesaretine, sıradan alışkanlıklarının dışına çıkmış haline hayret ederek şunları ekledi: "Putları kırmaya nasıl cesaret eder bir insan, tanrılar ve tanrıçalara ait bir geminin dümenine geçmeye. Bu yabancı hizmetlilerin ayakkalarını bile bağlayamaz. "Görüyorum ama körüm. Biliyor ama anlamıyorum. Nasıl davranabildiğini hayvanlar gibi." Bu sözler genç İbrahim'in kavminden ve babasından korkmadan putları, sahip olduğu cesaret erdemi sayesinde baltasıyla kırma destanını hatırlatmaktadır. Gilgamesh'ın o anda kullandığı kayık tanrı ve tanrıçaların kayığıdır, insanların kayığı olmadığını hatırlatmakta fayda vardır. Bu "kayık"la ölümlü ile

⁴⁵ Mcclain, *Değişmezlik Miti*, s. 33.

ölümsüzlük ülkesi arasında yolculuk yapılabilir. Ayrıca “*Görüyorum ama körüm. Biliyor ama anlamıyorum*” şeklindeki çelişik ifadelerin tam da Zen Budizm’in satoriye ermek için kullandığı bir teknik olduğunu belirtmekte fayda vardır.⁴⁶ Sonunda Gılgamış bilge adamı görür. Gılgamış başından geçen her şeyi ona bir solukta anlatır. Ancak ondan aldığı cevaplar onu hiç tatmin etmez. Utnapishtim ona “neden ağlıyorsun kaderine ve doğana? Şans elinden tutmuş, oluşumun tamamen kaza eseri, yarı tanrısal yarı fani” der ve ekler: “Sizin gibilere nasıl yardım edeceğimi bilmiyorum” (10.Tablet 5.Sütun, 220). Gılgamış ona: “Size, böylesi iyi bir adama bakmak, su yüzünde kendi yüzümü görmek gibidir” der ve ona Bir Varlığın iki farklı yüzü olduğunu hatırlatır. Israrla ondaki bilgeliğe talip olduğunu söyler. Bu sözler onu etkiler.

Kutsal kitaplarda geçen ve Nuh’u hatırlatan Utnapishtim “ancak senin gibi cesur biri arzulanabilir böyle bir bilgiyi. Ama sana söyleyeceğimi ilk sen duyacaksın” der ve Nuh tufanında olup bitenleri baştan sona anlatır. On birinci tablet Nuh tufanını anlatır ve tufanla ilgili anlatılanların hepsi tıpa tıp vahiy kitaplarındakiyle aynıdır. Nuh’tan farklı olarak onun tufandan dolayı insanlığa çok üzüldüğü anlaşılmaktadır. Nuh, belki de tufanı hak edilen ilahi bir ceza olarak görmüş olabilir. Ancak Utnapishtim “sabah güneşinde gözledim ana kapıyı, sonra döndüm, diz çöktüm ve ağladım. Yanağımdan aktı gözyaşları” (11.Tablet 3.Sütun, 110) der. Nitekim 4. Sütunda, ‘gemiden kurtulan insanları görünce Tanrı Enlil onların kurtulmasına öfkelenir’ sözü geçer. “Gemiyi görünce Enlil, sağduyusunu yitirdi ve kan emici canavarları saldı. Kimin haddine öfkeme karşı çıkmak? Nasıl cesaret eder bir adam hala sağ kalmaya?” (11.Tablet 4.Sütun, 150) der. Ninurta, Enlil’e şunları söyledi: “Sözcüklerin yaratıcısı Ea dışında hangimiz konuşmayla ilgili şeyler yaratabiliriz? Bu sözler üzerine söze karıştı Ea: “Kurnaz tanrı, gökleri karartan ve çetin savaşçı, nasıl cesaret edersin bunca insanı öldürmeye, hem de bana danışmadan? Neden sadece size saldırıyı öldürmediniz, niye sadece onu boğmadınız?” (11.Tablet 4.Sütun, 160) der.

Tanrılar arasında geçen tartışmaları konu edinen bu metin oldukça önemlidir. Bu sözleri Gılgamış’a “çok nadir konuşan bilge adamın” anlattığını hatırlatmakta fayda vardır. Muhtemelen bu sözler Gılgamış’ın yolculuk felsefesini yeniden gözden geçirmesi, evrendeki kozmik sistemi kavraması, erdemli tanrılar ile kurnaz tanrı Enki arasındaki farkı, yani erdem ve erdemsizlik/hile/kurnazlık arasındaki farkı ve ilişkiyi iyi belleyip yaşam felsefesini veya arayışını buna göre yeniden gözden geçirmesini istemektedir. Nitekim bilge adam ona “ bu hikâyeler üzerine iyice düşün, Gılgamış” der. Bilgenin Tanrılar arasında geçen tartışmaya dayanarak açtığı *ilahi adalet*

⁴⁶ Suziki, D. T. *Satori: Zen’le Yaşamak*, (Çev. Suat Ertüzün), Satori Yayınları, İstanbul, 2019, s.105.

konusundan sonra, Gilgamesh'ı ruhsal, yani pratik olgunluk için yer altı ülkesine/ölüm ülkesine yolculuk yapmaya teşvik eder. Gilgamesh'ın geçeceği yolları ve hangi tanrıların ona yardım edeceğini belirlemeye başlar. "Kalk hazır ol! Yedi uzun ve uykusuz gece baş başa kal yıldızlarla." Ancak her ne kadar ayık kalmaya Gilgamesh uğraştıysa da o sınıdığı bu uykusuzluğu başaramadı. Çünkü uyku ölümün kız kardeşidir. Bilge adam Gilgamesh'ın nasıl perişan bir şekilde uykuya daldığını karısına gösterdi. Bilge adamın karısı Gilgamesh'a acıdı ve dedi ki: " Uyandır şimdi onu ve zarar görmemesini sağla. Bırak dönsün evine." Çok nadir konuşan bilge adam "alt üst olmuş ruh, alt üst edebilir pek çok tanrıyı" dedi. Bu sözüyle ruhsal gücün Tanrının katında ne kadar etkili olduğuna işaret etti. Nitekim özgür sufilerden Şems-i Tebrizi "Tanrı katında olmayan tek şey gözyaşıdır. Bunu onun yanına götürdüğünde bu gözyaşı mutlaka O'nda karşılık bulur" der.⁴⁷

Sayı sembolleri, mistik geleneklerde önemlidir. Ölüm ülkesinde yolculuk yapabilmek için gereken yedi uykusuz gece ruhsal terbiye içindir. Mısır'da yedi sayısı bütünlüğü temsil eder ve tanrısal bir sayıdır. Eski zamanlarda sayılar neredeyse her zaman mandala sembolizmiyle ilişkilendirilmiştir. Mandala "kendini açıkça anlatan" sözsüz bir semboldür. O, insanın kendi içinde keşfettiği bir semboldür. Mandala, sınırlamayı, düzeni, uyumu ve bireyin yaratıcı bir kişi olarak yetişmesini simgeler.⁴⁸ Kadim Babil zıgaratının basamaklı piramidi yedinin katlarından oluşmaktaydı. Sümer kralı Gudea'nın sarayına yedi göksel kürenin ziyaretçisini hatırlatmak için "dünyanın yedi bölümünün evi" denilirdi. Hayat ağacı da yedi dalla temsil edilirdi, her dalında yedi yaprağı vardı ve bu, yedi kollu Yahudi tören şamdanının modeli de olabilir.⁴⁹

Gilgamesh, ölümün kardeşi uykunun içinden uyandı ve uykuya yakın olan ölüm üzerinde yaptığı tefekkürünü hatırladı. Artık iyi bir ölüm felsefesine sahipti. Çünkü ölümün en azından kime benzediğini uyku sınavı ile öğrenmişti. Zaten Gilgamesh'ın bu içsel yolculuğa çıkmasına neden olan da ölümün bütün gerçekliklerini bilmek isteydi, yani yeni bir ölüm felsefesi idi. Gilgamesh artık ölüm karşısında/huzurunda kendisinin kim olduğunu soruyordu. Şimdi bir kez daha Gilgamesh bilge adamın karşısında ölümsüzlük isteğini dile getirmekte ve ondan bu konuda yardım istemektedir. "Bana yardım et Utnapishtim. Neresidir evi benim gibi kendini yitirmiş birinin? Ölüm yatağında uyuyor. Ayağımın değdiği her yerde" (11.Tablet 5.Sütun,

⁴⁷ Şems-i Tebrizi, *Makalat*, (Çev. M. Nuri Gençosman.), Ataç Yayınları, İstanbul, 2009,s.280.

⁴⁸ McClain, *Değişmezlik Miti*, s. 91.

⁴⁹ Annemarie Schimel, *Sayıların Gizemi*, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), Kabalca Yayınları, İstanbul, 2011, s.143.

210). O kim? Ben kimim? Bu sözlere bilge adam ilgisiz kaldı ve sadece kayıkçıya/deniz tanrısına onu denize götürüp orada temizlenmesini istedi. Bilge adamın karısı sonunda Gılgamış'a acıdı ve kocasına şöyle dedi: "Bu Gılgamış çok ter döktü buraya gelmek için, denizden geri dönerken ödüllendirirsin onu." Gılgamış döndüğünde onu nasıl ödüllendirebileceğini ona sordu Utnapishtim. Sonra "sadece tanrıların bildiği bir sırrı" onunla paylaştı: "Bir bitki var kayaların arasında gizli, susamış ve saplanmış iyice dibe, devedikenleri batmaktadır ona. İşte bitkinin içinde aradığın sonsuz yaşam" (11.Tablet 6.Sütun, 260). Böylece Gılgamış sonunda aradığını buldu ancak kısa süre sonra bulduğunu da yitirdi. Gılgamış hıçkırıklar içinde ağlamaya başladı: "Neden bunca zahmete girdim bir hiç için? Kim bilecek ki ne yaptığımı? Hiç önemi yok yaptıklarımın ve şimdi yılan sahip oldu sonsuz yaşama. Bu tanrının bana bıraktığı bir işaret, bir sır." (11.Tablet 6. Sütun, 280). Gılgamış'ın yolculuğu bir sırrın peşinde koşmakla başlamıştı ancak şimdi ise yolculuğunun sonuna geldiğini tam düşünürken birden yanıldığını anladı. Yanılgısını bu sefer yolculuğu üzerinde yeniden tefekkür etmeye dönüştürdü. Böylece yolun sonunda yolun ne, yolcunun kim ve yolculuğun nasıl olması gerektiği üzerinde düşünmeye başladı. Tıpkı Hacı Bektaş'ın Yunus Emre'ye yolculuğunun başlangıcında yaptığı öneriyi Yunus'un ret ettikten sonra yanıldığını fark etmesi gibi Gılgamış da yolculuğu üzerinde yanılıp yanılmadığı konusunda yeniden düşünmektedir. Yunus Emre Hacı Bektaş'ın huzuruna varır ve ondan iyi bir yaşamın sembolü olan buğday ister. Ancak Hacı Bektaş buğdaydan vazgeçerse ona ebedi olan nefesi vermeyi teklif eder. Yunus kabul etmez ancak yaptığı hatayı yolda fark eder. Fakat bu farkındalık da bir işe yaramaz. Buğday fiziksel yaşamın sembolüdür ancak nefes ise Rahmandan/Tanrıdan olduğu için ölümsüzlüğün bir sembolüdür. Gılgamış bu ölümsüzlüğü fiziksel yaşamın sembolü olan yılanı kaptırdı. Aşık Yunus ise kendisine Vehbi olarak verilen velayeti/ölümsüzlüğü ret ederek bunu buğdaya kaptırdı.

Gılgamış tarafından reddedilen İstar'ın cennet boğasını serbest bırakması sonucu Gılgamış ile Enkidu boğayı öldürür ancak aldığı ölümcül darbeden sonra Enkidu ölür. Enkidu'nun ölümü üzerine Gılgamış ölüm üzerine tefekkür eder ve ölüm gerçeğini bilmek ister. Bunun için de uzun bir içsel yolculuğa çıkar. Zorlu yolculuğundan sonra Güneş'in doğduğu ve battığı yeri simgeleyen ikiz Mashu Dağından denize iner. Ve denizin kenarında Siduri adında şarabı temsil eden (vecd) bilge kadın ile karşılaşır. Siduri ölüm üzerine düşünen Gılgamış'a sahip olduğumuz hayatta "Yapacağımız en iyi şey nedir?" şeklinde can alıcı felsefi bir soru sorar. Bu soruya hemen hemen bütün dinler ve felsefeler cevap vermek çabasıdadır. Özellikle Stoacılık,

Epiküryencilik, Aristoteles'in ve Farabi'nin mutluluk anlayışı hep bu sorunun cevabıyla meşgul olmuştur. Shamhat'ın aşk ve vecd (şarap) gücü ile Enkidu'yu hayvani yaşamından çekip çıkarıp, onu insani bir yaşam düzeyine nasıl yükseltiyse, aynı şekilde Siduri de öğütleri ile Gılgamış'ın mutluluk ve ölümsüzlük arayışı üzerinde Gılgamış'a derin sorgulamalar yaptırdı ve onun bilinç düzeyini bir kez daha yukarı düzeye çekti. Siduri ona sorduğu bu soruya kendi cevap verdi ve ona dedi ki: "sahip olduğun şeyleri veya elindekileri en yetkin hale getir ve onlardan en iyisini yapmayı öğren." Siduri bu sözleri Gılgamış'a söylerken onun gelecek üzerine (ölüm sonrası) odaklanmış dikkatini sadece "şimdiki an" üzerine odaklamayı öğrenmesi gerektiğine işaret etti. Böylece Gılgamış elinde sahip olduğunun en iyisini yapmakla bu yolculuğunu da başarı ile bitirebileceğini söylemiş oldu.

Sonuç

Gılgamış'ın yolculuğa çıkmadan önceki ruh halinde yaşam felsefesi "sonsuz bir buyurma" gücünde odaklanmaktadır. Bu nedenle Uruk kentinde dilediği her türlü erdemsizliği erdemmiş gibi yapmaya devam etmiştir. Ancak Gılgamış Enkidu ile tanıştıktan sonra farklı bir benliğe doğru evrilir. Önce tıpatıp huyları, gücü, kendi benzeri olan Enkidu ile savaşa girer daha sonra ise bu savaş müthiş bir sevgiye ve dostluğa dönüşür. Gılgamış aşkın sembolü olan Shamhat'ı Enkidu'nun ilkel, doğal saflığını bozması, onu evcilleştirmesi ve insanileştirmesi için ona göndermiştir. Bunu yapmadığı takdirde rüyasının gereği olan onunla dost olmayı hiçbir zaman başaramayacağını biliyordu. Bu davranış bir erdem midir yoksa hile veya kurnazlık mıdır sorusunun o gün için bir anlamı yoktu. Ancak bugün erdem ve kurnazlık arasındaki çelişki her zamankinden daha fazla gün yüzüne çıkmıştır. Öyle ki dünyayı, insanlığı hile ve kurnazlıkla yöneten zihniyetlerin gücü eskiye nazaran daha çok artmış gözükmektedir ve bu da insanlığı çok büyük bir tehlikeye doğru götürmektedir. Acı olan gerçek ise ekseri dini anlayışların erdem ve hikmete karşı hile ve kurnazlığı büyük bir iştahla savunuyor olmalarıdır. Oysa Sümer mitolojisinde kurnazlık, hile veya tuzak ancak daha üstün bir erdem hizmetinde olması koşulu ile tanrılar tarafından hoş görülürdü. İnsan ve insanlığı bir alt düzeye düşürmek için değil.

Enkidu Shamhat ile olan bu cinsel ilişkisinden sonra eski dostu olan hayvanlar/hayvansal bilinç düzeyi, onun yeni kişiliğinden kaçışlılar. Böylece Enkidu'nun doğayla ve doğanın dilsiz hayvanları ile olan bağı sonsuza dek kopmuş olur. En sonunda Enkidu Uruk kentine arzu gücünü temsil eden sevgilisine sahiplenmiş bir duygu ile gelir ve Gılgamış ile aralarında meydana

gelen bir tartışmadan sonra şiddetli bir kavgaya tutuşurlar. Kavgadan sonra ebedi bir dostluk ortaya çıkar. İki dost kutsal sedir ormanının koruyucusu olan Humbaba adlı canavarı yok etmek için harekete geçerler. Korku ve gizemi sembolize eden ormanda Humbaba'yı öldürürler. Canavarı öldürdükten sonra yakışıklı Kral'ı arzu eden Tanrıça İştâr onu birlikteliğe davet eder ancak bu teklif Gılgamış tarafından reddedilir. Tıpkı Yusuf'un Züleyha'yı ret etmesi gibi. İştâr buna çok öfkelenir ve ceza olsun diye Gök tanrısı Anu'nun gönderdiği cennet boğasını kente salar. Boğa öldürülür ancak bunun bedelini Enkidu öder. Enkidu'nun ölümü Gılgamış'ı müthiş bir üzüntüye sürükler. Yaşam ona anlamsız gelir ve yaşamın sırrını bulmak için uzun ve zorlu içsel bir yolculuğa çıkmaya karar verir. Büyük tufandan karısı ile birlikte sağ kurtulmayı başaran bilge kişiden bu sırrı öğrenmeyi umar. Böylece bu yolculukta manevi bir dönüşüme uğrar ve kişiliği tamamen değişir. Yolculuğuna Mashu Dağına tırmanarak başlar. Orada zehirli akrepler ile karşılaşır ki akreplerin görevi Tanrıya giden geçişi perdeleyerek engellemektir. Kısa süre sonra Gılgamış'ın müthiş azmi, cesareti ve sarsılmaz iradesinden dolayı perdeler kalkar ve geçmesine izin verilir. Böylece Gılgamış ilk zifiri karanlıktan sonra gün ışığında yolculuk yapar. Ve sonunda "çiğ ile temizlenmiş sahil şeridine" ulaşır.

Orada Siduri ile karşılaşır ve ondan yukarıda zikrettiğimiz öğütleri alır. Daha sonra aradığı Utnapishtim'i bulur. Buluşmak için ona kayıkçı Urshanabi yardımcı olur. Utnapishtim Gılgamış'a büyük tufanda yaşananları anlatır. Sonra onu *yedi gün yedi gece uykusuzlukla* sınar ancak kahramanımız bunda başarısız olur. Ancak bilge adam ona sadece bir gölün dibindeki (ab-ı hayat) ölümsüzlük bitkisinin yerini gösterir. Ama Gılgamış Uruk'a dönüş yolunda bir gölde yıkanırken bitkiyi gölün yanında bırakır. Bir yılan etrafında sessizce süzülür ve bitkiyi yer. Yılan bu bitki sayesinde kendi geçmişini bir tarafa atıp yeni ebedi yaşamını sürmeye başlar. Ancak Gılgamış yılanın elde ettiği bu imkânı yitirmiştir. Fakat kendisi de Enkidu'dan sonra yeni ilahi bir dost kazanmıştır: Urshanabi. Böylece Gılgamış Uruk kentine yeni bir göz, yeni bir bakış açısı, yani ilahi Urshanabi'nin dost gözü ile bakabilme yetisini kazanmıştır. Bir başka deyişle artık Gılgamış feraset sahibi bir insandır.

Gılgamış destanını yorumlayan James G. Keenan özetle şöyle demektedir: Gılgamış destanının hemen başında doğa ve kültür arasındaki gergin ilişkinin bilincini fark ediyoruz. Bu bilinç Enkidu'nun evcilleştiği bölümde vurgulanarak açıklanır. Burada doğanın keskin bir temsilcisi olan Enkidu tam anlamıyla yerleşik yaşamın temsilcisi, güzelliğin sembolü olan bir kadın tarafından evcilleştirilir. Doğa ve kültür arasındaki bu gerilim Humbaba bölümünde daha açık bir biçimde vurgulanır. Burada Humbaba doğayı,

medeniyetin acımasız, açgözlü ve yok edici gücünden koruyan gizemli ve korku verici bir sembol ve simgedir. Tıpkı kutsalın kutsal alanları koruması esnasında insanların kutsaldan gizemli bir şekilde çekiniyor veya korkuyor olması gibi ormanların ruhunda yani doğada saklı olan Humbaba'nın gizemli ruhu da medeniyete karşı doğayı işte bu kutsal ve gizemli gücü ile korur.

Bu destan sıradan kahramanlıkları anlatan bir destan değildir eğer böyle olsaydı Humbaba bir halk hikâyesinin kas yığını, ürkütücü, kötü bir dev'i olurdu ancak başka bir gözle bu destanı okuduğumuzda, Humbaba kutsal sedir ormanının koruyucusu olmaktadır. "Humbaba oraya davetsiz misafirleri, öfkesi ve korkunç ulumaları ile korkutması için tanrı Enlil tarafından gönderilmiştir." Canavarın öldürülmesi, paradoksal bir şekilde korumakla görevli olduğu ormanın/doğanın karşı konulmaz bir biçimde insanın eli ile sonunun başlangıcı anlamına gelir. Böylece bu destandan anlıyoruz ki Humbaba'nın düşüşü aynı zamanda doğanın düşüşü anlamına gelir. Bir zamanlar kutsal olan şimdi ayağa düşmüştür. Artık Humbaba'nın devasa sedir ağaçlarını kesen baltaların sesleri, keresteleri taşıyan trenlerin çığlıkları duyuluyor. Böylece doğanın vahşi cazibesi, gizemliliği ve en önemlisi kutsallığı yerle bir olmuştur.⁵⁰

Bu yolculuğun başkahramanı Gilgamiş ve Enkidu'dur ancak destanda en önemli rolleri olan kadınlardır ve bunlar bu yolculuğun en yardımsever kahramanlarıdır. Gilgamiş'in annesi, bilgelik tanrıçası, Meryem misali pak ve güçlü kadın *Ninsun*, Gilgamiş için vahşi Enkidu'yu iyi bir dosta dönüştüren, elinde sevgiyi kimya gibi kullanmasını bilen, kendini tapınağa adanmış güzel, aşk kadını *Shamhat*, aşk ve cinsellik tanrıçası, aynı zamanda savaş tanrıçası ve babası Anu ile birlikte Uruk kentini koruyan *İştara*, nazik insan, yaşam bahşeden içeceklere sahip, içecekleri ile ruhu arındıran, Gilgamiş'in felsefesini ona sorgulatan vecd kadını *Siduri* ve son olarak bilge *Utnapishtim'in karısı*, merhametli, yardımsever kadın. Bu kadınların hepsi destandaki başkahramanı kahraman yapan kadınlardır. Eliade'nin *Siduri* ile ilgili 'Gilgamiş'a yardımcı olmamıştır, en azından gönüllü olmamıştır' görüşüne katılmadığımızı burada belirtmeliyiz.⁵¹

Mistik geleneklerin ve kahramanlık destanlarının bize verdiği mesaj ait olduğumuz göklere eninde sonunda geri döneceğimize. Bu durumda kendimize "nasıl bir dönüş?" sorusunu insanlık olarak yeniden sorgulamak, varlık ve fenomenler üzerinde uzun düşünsel ve ruhsal yolculuklar yapmak zorundayız. En azından bu yolculukları yapan atalarımızdan miras kalan kutsal ve mistik tüm metinlere, simge, sembol, söz, mit ve destanlara kulak

⁵⁰ Jackson, *Gilgamiş Destanı*, s.46.

⁵¹ Mircea Eliade, *Şamanizm*, (Çev: İsmet Birkan), İmge Yayınları, Ankara, 2006, s.105.

vermeliyiz. Bu destan insanlığın kendi benliği üzerinde tefekkür etmek için çıktığı arketipik içsel bir yolculuktur. Bu yolculukta kahraman hedeflediği değişimi yakalamış ve edindiği tmle birleşmiş “farklı bir ben ve üstün bir bilinçle” yeni yaşamına devam etmiştir. Bu destan insanın ebedi mutluluk arayışının en güzel rneği olmaya her zaman devam edecektir. Uygar olduğunu düşünen insan kendi uygarlık yolculuğu üzerinde atalarının başlangıçta yaptıkları yolculukların niteliğine ciddi anlamda bakarak bu konuyu yeniden düşünmelidir. Aksi takdirde uygar insan yolculuğunun sonunda merdiveni yanlış duvara dayadığını fark ettiğinde iş işten geçmiş olacaktır. Yol hala açık ve yolculuk seçimine gücümüz varken insanlık olarak “en yetkin insan olmak” yolculuğumuza yeniden başlayabiliriz.

Kaynakça

- Attar Feridü'd-din, *Mantıku't- Tayr: Kuşların Dili*, (Çev. Mustafa Çiçekler) Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bottero Jean, *Mezopotamya Mitolojisi*, (Çev: Alp Tümertekin), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.
- Braem Harald, *Uruk Aslanı, Gilgamiş*, (Çev. Atilla Dirim), Profil Yayınları, 1988.
- Campbell Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev. Sabri Gürses), Kabalca Yay., İstanbul, 2013.
- Cengiz Muammer, *Şebüsteri ve Gülşen-i Raz*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Eliade Mircea, *Dinsel İnançların ve Düşünceler Tarihi*, (Çev. Ali Berktaş), cilt 1, Kabalca Yayınları, İstanbul, 2012.
- Eliade Mircea, *Doğuş ve Yeniden Doğuş*, (Fuat Aydın), Kabalca Yayınları, İstanbul, 2015.
- Eliade Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara, 1991.
- Eliade Mircea, *Mitler, Rüyalar ve Gizemler*, (Çev. Cem Soydemir), Doğu Batı, Ankara, 2017.
- Eliade Mircea, *Şamanizm*, (Çev. İsmet Birkan), İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- Eliade Mircea, *İmgeler ve Simgeler*, (Çev. M.A. Kılıçbay), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017.
- Gita Bhagavad, *Var Oluş Yogası*, Purnam Yayınları, İstanbul, 2012.
- Greenles Duncan, *Mani Kutsal Kitabı*, (Çev. Suat Ertüzün), Okyanus Yayınları, İstanbul, 2019.
- İraki Fahreddin-i, *Aşk Metafiziği*, (Çev. Ercan Alkan), Hay kitap Yayınları, 2012.
- İzutsu Toshihiko, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, (Çev. Ramazan Ertürk), Anka Yayınları, İstanbul, 2002.
- Jackson Danny P., *Gilgamiş Destanı*, (Çev. Ahmet Antmen), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008.
- Kayseri Davud el, *Vahdet-i Vücut Felsefesi*, (Çev. Mehmet Bayraktar), M.Ü. İ.F. Vakfı Yayınları, 2012.
- Kirmani Evhadüddin-i, *Rübailer*, (Çev: Mehmet Kanar), Şule Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kitabı Mukaddes, Vaiz, Bab 9, 7-11.
- Kramer Samuel Noah, *Sümerler*, (Çev. Özcan Buze), Kabalca Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kramer Samuel Noah, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, (Çev. Hamide Koyukan), Kabalca Yayınları, 2000.
- Kramer Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, (Çev. Hamide Koyukan), Kabalca Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kramer Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi*, (Çev. Hamide Koyukan) Kabalca Yayınları, İstanbul, 2001.
- Mcclain Ernest G., *Değişmezlik Miti*, (Çev. Damla Saydam Çizme), Bal Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, Palet Yayınları, Konya, 2012, 1. Cilt. B. 2435.
- Mezmunlar, (Zebur), *Kitabı Mukaddes Şirketi*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2013.
- Rank Otto, *Kahraman Doğuş Miti*, (Çev. Gökçe Yavaş), Pinhan Yayınları, İstanbul, 2018.
- Rudolf Otto, *Kutsal'a Dair*, (Çev. Sevil Ghaffari), Altıkkırbeş Yayın, İstanbul, 2014.
- Schimmel Annemarie, *Sayıların Gizemi*, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), Kabalca Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ibni Sina, Sühreverdi, *İslam Felsefesinde Sembolik Hikâyeler*, (Derya Örs), İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.
- Suhreverdi Şihabeddin, *Nur Heykeleri, Tasavvufun Kelimesi, Burçlar Risalesi*, (Çev. A.K.Cihan, S.Yalın, A.Taher, H. Göktaş), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Suzuki, D. T., *Satori: Zen'le Yaşamak*, (Çev. Suat Ertüzün), Satori Yayınları, İstanbul, 2019.
- Şebüsteri Mahmud, *Gülşen-i Raz* (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Şihabeddin Suhreverdi, *Cebrail'in Kanat Sesi: Sembolik Hikâyeler*, (Çev. Sedat Baran), Sufi Kitap, İstanbul, 2010.
- Tebrizi Şems-i, *Makalat*, (Çev. M. Nuri Gençosman.), Ataç Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yogi Maharishi Mahesh, *Bhagavad- Gita*, (Çev. Seda Teksoy), Ankara, 2009.